

EGY HÓDOLTSÁGI KAPUCINUS AFRIKÁBAN

Kapucinus misszió a 17. századi Portugál-Kongóban

Bernardino Hungaro (1603/6–1664) kapucinus szerzetesről keveset írt a magyar tudomány. Életrajzi adatai meglehetősen hiányosak, különösen élete első 30 évéről tudunk keveset. Magyarországon elsősorban a két világháború között megjelent, missziókkal foglalkozó munkák tartalmazzak említést róla. 1932-ben Puskás Béla hosszabb írást szentelt Bernardino Hungaro életének.¹ Az ismertető elsősorban az itáliai forrásokra alapozva ad rövid életrajzot, természetesen döntően a missziós tevékenységre koncentrálván. Miklós László négy évvel később tesz róla említést, de gyakorlatilag csak Puskás Béla írását használja fel, semmilyen új információt nem közöl.² 1937-ben jelent meg Lévay Mihály átfogó kézikönyve, melyben a szerző méltatja Bernardino Hungaro afrikai térítőtevékenységét. Lévay – megfelelően a korszaknak – kész tényként kezeli Bernardin atya magyar mivoltát, szerinte ő volt az első afrikai magyar hittérítő.³ Első és mindmáig egyetlen hosszabb tanulmány életéről a Kapucinus Tartományi Értesítő 1948-as évfolyamában jelent meg az akkor a móri rendházban élő Jácint atya (1914–1983) tollából.⁴ Ugyanő volt az, aki később a Pápai Egyetem (Universitas Pontifica Gregoriana) számára írt német nyelvű disszertációjának részeként ismét foglalkozott Bernardino Hungaro magyarországi vonatkozásaival.⁵ A kapucinus szerzetes életéről ebben a munkában sem közöl többet, mint előző tanulmányában, de számos forrást közread, illetve további lehetséges források helyét határozza meg. A Rómában kiadott kapucinus lexikon is mindössze néhány sort szentel életének.⁶ Ebből megtudjuk, hogy a római provinciában végezte rendi tanulmányait, Magyarországon és Kongóban végzett térítőmunkát, melyről jelentést is írt, amit azonban nem adtak ki. 1664-ben halt meg. Végül érdemes megemlítenünk, hogy a magyar származású hittérítőkről Bangha Béla közöl kisebb adattárat 1905-ben megjelent rövid tanulmányában.⁷ Itt sem találkozunk Bernardino atya nevével, de ez nem meglepő, hiszen Bangha csak az ismert jezsuitákat veszi számba, maga is keseregve azon, hogy más rendbéli hittérítők neveivel adós a magyar tudomány.

Külföldön jóval többet írtak a kongói misszióban elévülhetetlen érdemeket szerzett kapucinus életéről. Alapvetően három intézmény foglalkozott munkásságával. A Pápai Állam mindig is jól dokumentálta európai és Európán kívüli tevékenységét. Legtöbb forrásunk a pápai irattárakban lelhető fel. Különösen hangsúlyos szerep jut a Propaganda Fide levéltárának, mely alapítása (1622) óta az Európán kívüli missziók fő szervezője, egyúttal ellenőrzője is volt. Bernardino Hungaro számos levelét, jelentését a Propaganda Fide levéltára őrizte meg számunkra.⁸ A kapucinus rend, noha viszonylag késői alapítású – 16. századi –, elévülhetetlen érdemeket szerzett a hittérítés terén, különösen Amerikában és Nyugat-Afrikában. Bernardino Hungaro térítésének sikeréről a rend európai generálisának küldött 1665-ös beszámoló tartalmaz fontos információkat.⁹ Mivel Bernardino Hungaro térítőtevékenysége a korabeli luzitán érdekszférára korlátozódott, ezért a lisszaboni levéltárak, valamint a portugál nyelvű feldolgozások és a térségről írott olasz és portugál, spanyol forrásmunkák képezték jelen tanulmány gerincét.¹⁰

Élete, származása, születésének helye, időpontja

Származását tekintve – noha sok adattal rendelkezünk – több a kétely, mint a bizonyosság. A kapucinus rendbe való belépéskor a szerzetes általában megváltoztatja, keresztnévét, valamely katolikus szent nevét véve fel, valamint szülővárosa nevét illeszti mögé, ezzel is mintegy jelezve, hogy addigi világi életét maga mögött hagyta. Így jönnek létre olyan nevek, mint Jorge de Geel (Adriano Willems), aki 1612-ben született Németalföldön, 1642-ben lépett be a kapucinus rendbe és ekkor az Adriano keresztnévet a Jorge-ra cserélte,¹¹ vagy éppen Bernardino Belgrado/Hungaro.¹² Joggal feltételezhetjük tehát, hogy Belgrád városában született. Jácint atya idézett tanulmányában egyértelműen a mai szerb fővárossal, a korabeli Nándorfehérvárral azonosítja származási helyét. Érdemes megemlíteni, hogy a korszak forrásai szintén Belgrádként említik Tengerfehérvárt, a mai Biograd na Morut is a dalmát tengerparton. Mindkét városban élt a tárgyalt korszakban kis létszámú magyar közösség. Amíg nem bukkan fel újabb adat, addig szülőhelyét illetően nem tudhatunk bizonyosat.

A Bernardin név kiválasztása – amennyiben a keresztnévét is megváltoztatta – minden bizonnyal valamely ferences előd hatására történhetett. Sienai Bernardin (1380–1444) az obszerváns ág első vikáriusa volt. A firenzei zsinaton (1439) a görögökkel való unió érdekében eredményes munkát végzett. Több humanista tudóssal levelezett. Kapisztrán Szent Jánossal együtt egyik vezére volt a ferencesek reformmozgalmának. Ereklýeit Aquila város őrzi.¹³ Időben közelebb esik Bernardino Hungaro életéhez egy másik kiemelkedő ferences, Asti Bernardin, aki vikárius generálistként 1536-ban kötelezővé tette a lelkipázkodást és a prédikációt. Így lett az eredetileg aszketikus mozgalomból lelkipáztorkodó közösség a kapucinus rend.

Születési időpontja szintén bizonytalan. Későbbi leveleiben egyszer sem utal még csak áttételesen sem születési idejére. Egyetlen kapaszkodónk maradt: 1628-ban részt vett egy titkos konstantinápolyi misszióban. Ennek kapcsán kérelemmel fordult VIII. Orbán pápához (1623–1644). 1628. október 6-án kéri, hogy alszerpapból szerpappá avassák.¹⁴ Tárgyalt korszakunkban korántsem ment ritkaságszámba az, hogy kispapokat hamarabb szentelnek pappá, mint azt az egyházi rendelkezések lehetővé tennék. Ezzel a módszerrel is igyekeztek enyhíteni a magyarországi nyomasztó paphiányon. Az engedélyt és a felmentést a várakozási idő alól még azon a napon megkapta.¹⁵ Mivel idő előtti – „extra tempora” – szerpapi kinevezését kéri Bernardino Hungaro 1628. október 6-i levelében, ezért bizonyos, hogy még nem érte el a kívánt 25. életévét, de már elmúlt 22 éves. Születési idejét tehát 1603 és 1606 közé tehetjük.

Még nehezebb – talán egzaktnak meg sem válaszolható kérdés mai tudásunk szerint – Bernardino Hungaro nemzetisége, illetve anyanyelve. Természetesen külön kell választanunk a korabeli anyanyelv és nemzetiség meghatározást a „hungarus” tudattól. A korabeli források Ongarián nemcsak Magyarországot, hanem a korona tartományait, Horvátországot, Szlavóniát, és amikor annak fennhatósága alatt volt, Dalmáciát értették.¹⁶ Említésre méltó, hogy a korabeli Erdély és a Bánát határvidékén a bosnyák rendtartományhoz tartozó ferencesek is térítettek.¹⁷ Mivel azonban ők török alattvalók voltak, ezért nehezen elképzelhető, hogy közreműködésükkel egy ifjú a római kapucinus rendtartományban lépjen be a rendbe. (Kivételt erősítő szabály Oláh Boldog Jeremiás, aki 1556-ban született Moldvában, és 1578-ban lépett be a kapucinus rendbe Nápolyban. Ő a rendi szabályoknak megfelelő Jeremias a Valahia nevet kapta, mivel a származási országra akartak utalni nevével.)¹⁸

Bernardino Hungaro első leveleit latin, illetve olasz nyelven írta. Az évek folyamán jól kimutatható írásaiban a spanyol és a portugál nyelv hatása. A dalmát partvidéken az olasz nyelv használata általánosan elterjedt volt. Mégis szinte bizonyos, hogy nem lehetett az anyanyelve, mert 1628. október 15-én Anconából kelt levelében a „török” szót „turko” formában használja a „turco” helyett.¹⁹ Tehát valamely délszláv nyelv (noha nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a szerb lakosság döntő többsége az ortodoxiához tartozott, s nehéz elképzelni, hogy egy szerb ifjú Rómába menne, hogy beléphessen a kapucinus rendbe), vagy még inkább a magyar lehetett az anyanyelve.

Magyar eredete mellett nemcsak Lévay Mihály tette le a voksát már idézett munkájában, hanem például olyan külföldi szerzők is, mint a neves Angola-szakértő Ralph Delgado, aki Loango királyának áttérése kapcsán „Frei Bernardin, *húngaro*”-ként megemlíti Bernardin testvért.²⁰ Rajtuk kívül magyarnak véli a szerzetest Edouard d’Alencon, aki 1914-ben jelentette meg tanulmányát a kongói kapucinus misszionáriusok életrajzi adataival. Ebben említi Bernardino Hungarót, egyértelműen magyar származásának tartva őt.²¹

Jácint atya idézett tanulmányában nem foglal határozottan állást Bernardino Hungaro nemzetiségét illetően. Ő nem tartotta kizártnak sem a délszláv (horvát?), sem a magyar eredetet. Érdekes azonban megvizsgálnunk aláírását. A kapucinus szerzetes 1628. október 15-től kezdődően minden levelét, jelentését Bernardino Hungaróként írta alá. Vagyis nem a többi kapucinus által használt formulát választotta, mint Jorge de Geel, Boaventura de Alessano vagy Leonardo da Nardo stb., tehát a keresztnév mögé illesztve a születési helye főnévi alakját. Ezt a formát csak 1628 októberében kelt, mentességet kérő levele aláírásakor alkalmazta (Bernardino da Belgrado). Logikusan az következne ebből, hogy a későbbiekben a Bernardino da Hungria formát használja. Helyette azonban mindvégig a Bernardino Hungaro aláírást találjuk. Így – némileg erőszakolt fordítással – nem a „Magyarországi Bernardin” név illene rá, hanem a „Magyar Bernardin”. Meg lehet kockáztatni azt a feltevést, hogy Bernardino Hungaro nevével is jelezni kívánta származási helyét – talán nemzetiségét is –, tehát tudatosan írta alá „hungaro”-ként leveleit.

Végezetül meg kell vizsgálnunk azt a kérdést: hol járhatta iskoláit? Ismét olyan területhez érkeztünk – talán az utolsó ilyen lesz –, melyhez rendkívül kevés forrás kapcsolódik, így csak közvetett utalásokra hagyatkozhatunk. Ha elfogadjuk nándorfehérvári születésének tényét, akkor elképzelhető, itt járta ki első iskolaéveit. A belgrádi misszió 1613 második felében már iskolával is rendelkezett, melyet Színi István jezsuita misszionárius hozott létre és felügyelt. Az ő kötelessége volt a belgrádi kicsiny magyar anyanyelvű közösség lelki gondozása is. Belgrádi iskolájába az év végén már 32 diák jár.²² Bernardino Hungaro 1613-ban élete 7. és 10. éve között lehetett. Ez az iskola 1620-ig működött.

Leveleiben azonban később sem tesz említést arról, hogy iskoláit hol végezte. Azt is csak közvetett utalásokból tudjuk, hogy Itáliában, a római rendtartományban lépett be a kapucinus rendbe. Ezt két adat is alátámasztja. 1628. október 5-én kelt az a felhatalmazás, mely lehetővé tette, hogy három szerzetes útra keljen konstantinápolyi missziójára. Ebben az szerepel, hogy Bernardino Hungaro a római rendtartomány kapucinusa. „*Megadjuk a fenti engedélyeket a római rendtartománybeli Domenico, Boaventura és Bernardin kapucinus testvéreknek.*”²³ A később sikertelennek bizonyult 1640-es magyarországi missziója kapcsán pedig a Propaganda Fide titkára, Francesco Ingoli a következőképpen ír róla: „... havendo un frate ungaro, vestito nella provincia di Roma...”²⁴ A két – időben egymástól távol eső – egybehangzó adat bizonyossá teszi

tehát, hogy Bernardino Hungaro Itáliában lépett a kapucinusok közé. Továbbra is kérdéses azonban, hogy mikor, kinek a közvetítésével került ki Belgrádból. Logikusnak tűnik, hogy valamely római egyetemen folytathatta tanulmányait, mert mindenestre annyi bizonyos, hogy szerzetesünk elvégzett valamilyen iskolát, hiszen leveleinek tartalma, szóhasználata képzett papra és misszionáriusra enged következtetni.

A nagy kelet-nyugati egyházszakadás után sokáig nem volt hivatalos kapcsolat Róma és Bizánc között. A törökök előretörése, illetve Bizánc elfoglalása azonban új helyzetet eredményezett. Cirill Lukarillisz ökumenikus pátriárka (1624–1638) az 1620-as években új hitvallást készült kiadni. Róma elhatározta, hogy a kapcsolatfelvétel érdekében titkos missziót küld Konstantinápolyba. Ennek a küldöttségnek lesz tagja Bernardino Hungaro is, akit nyelvtudása miatt választottak igen fiatalon a csoport tagjai közé. 1628. október 15-én Anconában vannak, és december 2-án indulnak Isztambulba, ahová még karácsony előtt megérkeztek.

A misszió eredményeiről nem sokat lehet tudni. Annyi bizonyos, hogy a csoport vezetője, Domenico da Lorena nagybőjt idején a konstantinápolyi Szent György mártír templomban²⁵ mond misét. Ezen sokan – különösen a helyi keresztény kereskedők – vettek részt. Összesen nyolc hónapot töltöttek itt, de Bernardino Hungaro, akit levéllel (talán jelentéssel) visszaküldtek, hamarabb tért vissza, ugyanis 1629 júniusában már Rómában tartózkodik.²⁶ Számára a titkos utazás véget ért.

Konstantinápolyi utazása után egy időre eltűnt forrásainkból a kapucinus szerzetes, csak egy adatunk van arról, hogy 1630-ban a kapucinusok procenói rendházában tartózkodik.²⁷ Neve 1640-ben bukkan fel ismét, amikor a Propaganda Fide a veszprémi püspök, Jakusith György kérésére missziót szervez Magyarországra. Jakusith (Jakusics) György veszprémi püspök 1639 augusztusában fordult a Propaganda Fidéhez, hogy küldjenek missziópapokat a veszprémi püspökség területére. E levélben kimondottan kapucinusokat kér alkalmasságuk miatt: „*Magam bizonyágára a Kapucinusok Szent Rendjéből ajánlanék misszionáriusokat, de nem részrehajlás okán, sem a magam hasznára, mintsem a Hazába való visszatérés és a megtérő lelkek gondozása okán.*”²⁸ A kapucinus rend vezetője, Feliciano atya a Propaganda Fide kérésére kijelölte azokat az atyákat, akiket alkalmasnak tartott a misszióban való részvételre, közöttük volt Bernardino Hungaro is.²⁹ Őt nagy valószínűséggel származása miatt találta érdemesnek arra, hogy a misszióban részt vegyen, emellett nagy elhivatottságot érzett a térítőmunka iránt.³⁰

Ezek ismeretében meglepő fordulat következik be 1641 nyarán. A rend előljárója, Feliciano atya 1641. július 29-én levelet írt a Propaganda Fidének, melyben kéri, hogy a misszióból hívják vissza Bernardino Hungarót: „*Eminenciátok Casimiro Tirolense kapucinus hitszónokot nevezték ki a törökök által megszállt Magyarországra induló misszió előljárójának. Ő azzal a kéréssel fordul Eminenciátokhoz, hogy engedélyezzék számára a misszió tagjai közül Bernardino Onghero atyát felmenteni, mert ő nem nagyon alkalmas a nevezett misszióra [non molto habile per la sudetta missione]. Helyette Bartolomeo da Monte Varchit [Varchiót]³¹ és Guglielmo d'Oleggiót³² – mindkettő kapucinus – küldjék.*”³³

A misszió gyakorlatilag kudarcba fulladt. A csoport tagjainak Somogy és Zala vármegye déli részeit jelölték ki, de lényegében nem folyt számottevő munka. Mint a fentiekből kiderült, Bernardino Hungaro nem vett részt a magyarországi misszióban, de valószínűsíthető, hogy már ekkor elhatározta, amint lehetséges, térítőmunkát végez. A 17. században erre elsősorban az Európán kívüli területeken nyílt alkalom.

A kongói és angolai missziók előkészítése

Portugália és Spanyolország a 15. századtól kezdve hozzálátott egy több kontinensre kiterjedő gazdasági, katonai és politikai hálózati rendszer kiépítéséhez. A spanyolok elsősorban Közép- és Dél-Amerikában vetik meg a lábukat, míg a portugálok – némi szerencsével és erőforrásaik maximális kihasználásával – létrehoznak egy több kontinensre kiterjedő gyarmatbirodalmat. Ez magában foglalta a mai Brazília területét az amerikai kontinensen, bizonyos stratégiai csomópontok ellenőrzését az Indikumban, valamint Afrika egyes part menti területeinek feltérképezését, birtokbavételét, illetve meghódítását. A két Ibér-félszigeti ország az 1494-ben megkötött tordesillasi egyezmény alapján határolta el érdekszféráit.

A portugál tengerészek Afrika partjainak megkerülésével akartak eljutni Indiába. A mindössze másfélmillió lakosú Portugália számára ez csak úgy volt lehetséges, hogy koncentrálták erőiket a nagy cél érdekében. Tengerész Henrik (1394–1460) portugál herceg³⁴ hajózási központot hozott létre az ország délnyugati csücskében a Szent Vince-fok melletti Sagres településen. A korszak legjobb térképészeit³⁵ és hajósait nyerte meg magának. Így a portugál flották évről évre délebbi irányba haladva 1434-ben elérték a Bojador-fokot, 1444-ben megvetik lábukat a Zöld-foki-szigeteken, 1474–1475-ben birtokba veszik Sao Tomé és Príncipe szigeteit. 1482-ben a flotta parancsnoka, Diogo (Diego) Cao egy hatalmas folyamot pillant meg. Ez a mai Zaire, vagy Kongó folyó. Öt évvel később Bartolomeu Diaz eléri a Jóménység fokát, 1498-ban pedig Vasco Da Gama India földjére lép. Ezzel a hatalmas terv, a portugál tengeri hatalom megteremtésének terve a megvalósítás fázisába lépett. 1500-ban Alvares Cabral felfedezi, vagy inkább megtalálja³⁶ a Szent Kereszt földjét,³⁷ és ezzel a luzitán horizont kitágul, immár három kontinensen kezdődik meg a terjeszkedés.

Természetesen nagyfokú alkalmazkodóképesség szükségeltetett ehhez, hiszen a portugál katonák, kereskedők, hivatalnokok és egyháziak egészen más jellegű kultúrát találtak Dél-Amerikában, Indiában vagy Afrika part menti területein. A birtokba vett területeken kiépítik a portugál bázisokat, melyek általában a kereskedelmi lerakatból (feitoria) és az arra felügyelő apparátusból állnak, valamint szükség esetén erődöt is építenek.

A Zaire folyóhoz többször érkeznek portugál hajók, hiszen a folyam mentén – a bennszülöttek elbeszélése alapján – egy nagy királyság terül el. Természetesen ne gondoljunk itt egy európai rendszerre. Nem egy feudális értelemben vett monarchiáról van szó, de ha a későbbiekben mindig szem előtt tartjuk a sajátos afrikai birtokviszonyokat, az öröklődési rendet és a hatalomgyakorlás kollektív jellegét, megkockáztathatjuk a királyság kifejezés használatát. A Zaire folyó torkolatához tehát a Diogo Cao³⁸ által vezetett flotta jutott el először.³⁹ Korabeli szokás szerint kitűzték a portugál királyi lobogót, illetve kókeresztet, ún. „padrao”-t⁴⁰ állítottak, mely más hajósok számára is jelezte, hogy portugál felségterületre érkeztek.

A hivatalos kapcsolatfelvételre a helyiek és a portugálok között várni kellett, erre csak 1491-ben került sor. Ekkor Goncalo de Sousa vezetésével érkezik újabb flotta ide, Nyugat-Afrikába. Az uralkodó, Nzinga-a-Nkuvu⁴¹ felveszi a keresztény vallást. Ekkor kapja a Joao nevet, hiszen Lisszabonban is Joao nevű király ült a trónon, nevezetesen II. Joao (1481–1495).

A 15–16. század fordulóján inkább csak presztízsszempontok alapján volt Kongóra szüksége a portugál királyoknak. A luzitán terjeszkedés természetes centruma az Indiai-óceán térsége volt. Így csak elszórt kísérletek történtek arra, hogy a ke-

reszténységet mélyebben meggyökereztessek Afrikában. 1547-ig csak Szent János evangélista rendjéből – vagy ahogy a portugálok lisszaboni rendházuk helye alapján nevezték őket: loios – érkeztek Kongóba, illetve elszórt kísérletek voltak – például 1521-ben –, hogy a ferencesek is kiterjessék a térségre misszióik hatósugarát.⁴² Érdekes módon ekkor a kongói uralkodók számára volt stratégiai kérdés a portugálokkal való jó kapcsolat, hiszen a modern tűzfegyverekkel harcoló szövetségesek jó segítségnek bizonyultak belső felkelések elfojtása, vagy a szomszédokkal vívott háborúk során.

A helyzet akkor változott meg gyökeresen, amikor az intenzív holland–angol terjeszkedés, valamint az állandósuló oszmán ellentámadások következtében a portugálok szerepe drámaian csökkent az Indikum térségében. A 16. század végére világossá vált, hogy Portugália nem képes megőrizni korábban kivívott pozícióit. Ekkor kezd felértékelődni Brazília, a maga kifogyhatatlannak tűnő területeivel, illetve az ott termelhető cukornád miatt. Az ültetvények viszont nagyszámú munkaeerőt igényeltek, melyet a portugálok Nyugat-Afrikából igyekeztek „beszerezni”. Így Sao Tométól egészen a mai Angola – a korabeli Ngola Királyság – területéig széles háterszágot akartak kiépíteni. Ennek látványos jele volt Sao Tomé közigazgatási, egyházi és kereskedelmi központtá való átszervezése, illetve 1575-től Angola szisztematikus megszállása és gyarmatként való kiépítése.

Ilyen körülmények között tett szert nagyobb jelentőségre a Kongó Királyság területe, de elsősorban már nem mint keresztény királyság, hanem mint lehetséges rabszolgá-utánpótlási bázis. Az 1570-es évektől fokozatosan kidomborodik a portugál politikai-katonai erőfölény, melynek következtében feszültebbé válik a viszony az ott élő feketék és a portugál adminisztráció között. A gazdasági és politikai kapcsolatokkal párhuzamosan kezdik megszervezni a térség egyházi irányítását is. Ebbe a hatalmi játszamába újabb színfoltot hoz a spanyol–portugál perszonálunió (1580–1640), melynek keretében Portugália elveszti szuverenitását, bár a gyarmatokon ez kevésbé érvényesül.⁴³ A hollandok viszont szabad prédának tekintették a portugál területeket Brazíliában és Afrikában is. Jellemző, hogy a korabeli portugál adminisztráció központja, Luanda is holland kézre került 1640–1648 között. Ezzel egy újabb ellentét alakult ki a térségben, mellyel a misszióban részt vevőknek is számolniuk kellett.

A kongói–portugál viszony is változott az 1640-es években. Ekkor Kongóban belháború alakul ki a király és Sonho hercege között. Utóbbi győz. 1648 augusztusában Salvador Correia de Sa e Benavides, Angola kormányzója visszafoglalja Luandát a hollandoktól. II. Garcia kongói uralkodó követeket küld a portugálokhoz, hogy állítsák helyre a korábbi jó viszonyt. A követség tagjai: Dominges Cardoso jezsuita atya, Boaventura de Alessano és két udvari előkelő. A tárgyalások elhúzódnak. Márciusban küldte el Salvador Correia de Sa a tárgyalási feltételeket, melyek később gyakorlatilag a békeszerződésbe is bekerülnek. A portugál kormányzó – erőfölénye teljes tudatában – diktátumszerű békét kényszerített a kongóiakra: a portugálok szabadon kereskedhetnek az országban, és arany-, illetve ezüstlelőhelyekhez, valamint kártérítéshez jutottak.⁴⁴ Ezt a békeszerződést a portugál uralkodó 1651. szeptember 22-én kelt levelében hagyja jóvá.⁴⁵ Ekkor végérvényesen megromlott a Luanda–Sao Salvador viszony is, és Sa úgy döntött, hogy a kapucinus missziók központja Luanda legyen.⁴⁶

A kongói uralkodó érezte ezt a számára kedvezőtlen változást már korábban is. Ezért próbálta hangsúlyozni a keresztény egyház jelentőségét birodalmában például X. Ince pápához – még a harcok idején –, 1646. október 5-én írt levelében: „*A legteljesebb engedelmességet fogadom mint a Szent Római Egyház fia. Egyúttal kifejezem a*

hálámát a gondoskodásért, mivel Szentséged szerzeteseket küld Királyságomba. Azt kérem Szentségedtől, hogy mindenekelőtt a kapucinus rend tagjait, ugyanis Én és egész Királyságom nagyra becsüljük őket, mint Isten igazi szolgálóit. A kellő létszám-ban küldje őket, mert a királyság nagy, és mindössze 16 szerzetes van itt. Emiatt az itteni nép lelki élete nagy hiányt szenved. Szintén kérem Kegyességedtől, hogy a szerzetesekkel küldjön püspököket is ebbe a Királyságba, akik fel tudnának szentelni más püspököket is, és irányítanák a szerzetesek munkáját, ily módon megőrizve a katolikus vallást Kongóban.”⁴⁷

A korszak másik problémája, hogy az önállóságát ismét kivívó Portugália nem tud rendezett viszonyokat kiépíteni a Szentszékkal. A 15. és a 16. század folyamán jól átgondoltan építették fel Lisszabon irányításával a gyarmati térség egyházi közigazgatását. III. Callixtus pápa (1455–1458) „Inter cetera...” kezdetű, 1456-os bullája értelmében az elfoglalt területek feletti egyházi fensőbbség a Krisztus-rend nagymesterét – akkor Tengerész Henriket – illette meg. X. Leo pápa 1516-ban ezt a jogot átruházta a portugál királyokra. Ezt követően formálisan is a Krisztus-rend központja, Tomar⁴⁸ lesz a területek egyházi központja. 1534-től a funchali (Madeira) püspökség felügyeli a tengeren túli területeket,⁴⁹ 1575 és 1596 között Sao Tomé szigetén szerveznek püspökséget. Csak 1596-ban jött létre az önálló Kongó-Angola püspökség, melynek püspökei 1624-ig a kongói fővárosban, Sao Salvadorban székeltek, utána pedig átköltöztek Angola fővárosába, Luandába.⁵⁰ Ettől kezdődően a pápai udvar hosszú ideig nem nevezett ki püspököt, csak 1671-ben kapja kinevezését Pedro Sancho.⁵¹

Portugália és a Szentszék kapcsolatát nagymértékben befolyásolta, hogy a pápai udvar sokáig nem ismerte el IV. János portugál király legitimitását.⁵² Neheztelését úgy adta Lisszabon tudtára, hogy nem hagyta jóvá az uralkodó által kinevezett egyházi személyek beiktatását sem Európában, sem a gyarmatokon. Több helyen és számos időpontban nem volt a Vatikán által elismert püspök, illetve érsek.⁵³ Így jóformán megbénult a hivatalos egyházi hierarchia a luzitán érdekszférában.

Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a kereszténység terjesztése, illetve a gyarmatokon élő keresztények lelki támogatása kiemelten fontos feladat volt az európai országok számára. Ilyen körülmények között jócskán felértékelődött a Propaganda Fide szerepe, mely intézmény elvileg „nemzetek feletti” szerveződés volt, s mint ilyen elsősorban ez egyház egyetemes értékeit volt hivatva képviselni. Ugyanakkor szót kell ejtenünk arról is, hogy a mindenkori pápák személye nagymértékben rányomta a bélyegét az intézmény működésére.⁵⁴

Az egyes európai katolikus országok igyekeztek megőrizni relatív függetlenségüket a pápai udvartól, később a Propaganda Fidétől. Jó példa erre Fülöp spanyol-portugál uralkodó 1620. szeptember 22-én keltezett utasítása, melyben jónak látta elrendelni, „*hogy a törvényt, mely megtiltja idegen származású egyháziak Indiába küldését, a korona összes elfoglalt területére kiterjesszem. Megparancsolom, hogy add ki az ehhez szükséges parancsokat és értesítsd az egyházi rendek elöljáróit. Az elfoglalt területekre menő egyháziak előbb mondják meg nevüket és hazájukat, valamint mutassák fel engedélyemet. Elrendelem, hogy a tengeri kikötőkben szolgáló alattvalóim különös gondot fordítsanak a vizsgálatokra és tartsák be minden rendelkezésemet.*”⁵⁵

Az elfoglalt területek hitéletét elsősorban az adott európai állam uralkodójának, illetve egyházszerzetének kellett felügyelnie. Itt azonban egy rendkívül bonyolult ügyről van szó, ugyanis a portugál gyarmatok spanyol fennhatóság alá kerültek.

Így Fülöpnek nem állt érdekében a portugál területek hitéletének támogatása. Portugália nem képes arra, hogy saját erejéből oldja meg a gyarmatok papokkal való ellátását. Az ilyen és ehhez hasonló helyzetek megoldására jött létre a Propaganda Fide, amelynek számottevő anyagi erőforrások álltak rendelkezésére. Természetesen egyik ország sem örült annak, ha a gyarmatainak az ő intézményeitől független testület tagjai végeznek térítőtevékenységet. Így Kongó és Angola esetében a hittérítés kérdése a Propaganda Fide–Portugália–Spanyolország háromszög között dőlt el.

A kongói misszió (1648–1664)

1640-ben a Propaganda Fide elhatározta, hogy állandó missziót szervez a Kongó Királyság területére. Létrehozzák a „Missao de Congo”-t, melynek első vezetője Boaventura de Alessano lesz. Az első kísérlet kudarcba fullad, mivel időközben a hollandok elfoglalták a nyugat-afrikai portugál gyarmatokat. 1645. május 20-án érkezik 12 szerzetes Kongóba, és kezdi meg tevékenységét. Hamarosan kiderül, hogy rendkívül kevesen vannak a munka nagyságához képest, ezért segítséget kértek Rómától.

1647. októberében indul a következő, 14 főből álló csoport. 1648 márciusában érkeznek Kongóba. II. Garcia levelet küld a pápának. Meg van elégedve a kapucinusokkal. Kéri, küldjön újabbakat. A levél 1649. október 12-i keltezésű, Sorrento viszi, aki 1650 márciusában érkezik Lisszabonba, majd június 8-án Rómába. 1649, a hollandok kiűzése után két kapucinus (Cortona⁵⁶ és Licadia) megy Luandába. Megkapják a Szent Antal-kolostort és egy kórházat. Így a kapucinusok most már Kongóban, illetve Angolában is képviselhetik magukat. Egyházi, diplomáciai és politikai befolyásuk már meghaladja a jezsuitáét.

1648-ban az újabb csoport szervezéséhez látnak hozzá. Továbbra is fennáll azonban az a probléma, hogy a hivatalos rendeletek értelmében a portugál érdekszféra területére nem mehettek idegen származású szerzetesek. Portugáliában azonban még önálló kapucinus rendtartomány sem volt. Nuno da Cunha atya 1648. augusztus 24-én levelet írt IV. János portugál királynak, melyben kéri, hogy engedélyezzék külföldi származású szerzetesek Kongóba menetelét.⁵⁷ A következő évben pedig Jacinto Vetralla, a leendő kongói misszióvezető és társa, Boaventura de Sorrento levélben fordul a portugál királyhoz, melyben kéri: *„hogy Felséged engedélyezzen szabad átutazást, valamint bocsásson ki egy rendeletet, hogy a Propaganda Fide által küldött kapucinus misszionáriusok – ha nem kasztíliaiak – szabadon jöhessenek Lisszabon kikötőjébe, hogy továbbmenjenek Angolába és Kongóba. Igazolják magukat felséged és az angolai kormányzó előtt, hogy kik ők, kik mennek Kongóba a katolikus vallás terjesztésére. Biztosítják Felségedet, hogy a Szent Kongregációval együttműködnek, és a lehető legteljesebb mértékben teljesítik a feltételeket ők és a fent említett misszionáriusok is. Együttműködnek abban is, hogy a jelenleg Kongóban lévő, Isten szolgálatában álló összes misszionárius rendületlen elszántsággal folytatja a helyi lakosság és előkelők ellátását, és barátsággal viseltetnek a portugál korona irányában.”*⁵⁸

Végül kompromisszumos megoldás született, IV. János kedvezően reagált: *„Engedélyt adok az említett kapucinus szerzeteseknek, hogy a Kongó Királyság egész területén letelepedhetnek, és szabadon folytathatják munkájukat mindenfajta tiltás nélkül, és a korábbi tiltást a külföldiekre vonatkozóan feloldjuk. A régi törvényeket és tiltásokat tehát megszüntetjük, annak elrendelése mellett, hogy mindazok a misszionáriusok, akik a mondott területre mennek, kötelesek az én királyságom és udvarom [fő]*

városában, Lisszabonban hajóra szállni, és más kikötőt nem használhatnak. Előljárókkal és Rómával csak hasonló úton [Lisszabonon keresztül] érintkezhetnek. A fenti engedélyem annak kinyilvánításával együtt érvényes, hogy nem mehetnek a fenti területre kasztíliai szerzetesek, vagy akik ott születtek, illetve spanyol fennhatóságú területen található rendtartományuk tagjai. A fentieket az angolai kormányzó tudomására hoztam, valamint az összes ottani igazságügyi és katonai hivatalnok is tud róla.”⁵⁹

Az újabb csoport útjának előkészítése 1648 elején kezdődött. Minden eddiginél nagyobb létszámú csoportot állítottak össze. Kezdetben 31 főből állt a tervezett küldöttség, hiszen nemcsak Kongóba indítottak szerzeteseket, hanem Angelo de Valencia vezetésével hittérítők indultak a Benin Királyságba is. A csapat kijelölt prefektusa Joao Francisco de Roma. 1648 októberében indulnak Genovából Spanyolországba Paolo Marabotto kapitány hajóján. Sokat vesztegelnek Cádizban, mert Andalúziában pestisjárvány dült. (Ez a járvány Sevilla lakosságának jelentős részét elpusztította.) A csoport tagjai elmennek Sevillába is, ahol Pimentelli érsek megáldja őket.⁶⁰ Állandó diplomáciai feszültséget jelent a csoportban lévő spanyol alattvalók jelenléte. Végül a kezdeti 31 fős létszám is leapad, és 1651. február 13-án két hajón, missziós területek szerint szétosztva indul el a küldöttség. 13 szerzetes (Joao Francisco de Roma, Jorge de Geel, Erasmo de Furnes, Bernardino Hungaro, Estevaso de Ravenna, Bernardo de Cutigliano, Bernardino de Rocca Corneta, Luis de Pistoia, Jeronimo de Lucca, Andre de Ancaiano, Francisco de Volterra, Gregório de Oristano, Angelo de Sardenha) és öt laikus testvér tartott Kongóba (Marcelino de Bagnacavallo, Isidoro de Miglionico, José de Bassano, Junípero de San Severino, José de Piperno).⁶¹

A csoportok február közepén már a Kanári-szigeteken vannak. Erről az a levél tanúskodik, melyet a madridi nuncius küldött június 10-én a Propaganda Fidéhez.⁶² Ebben tesz említést Joao Francisco de Roma április 1-jén kelt leveléről, melyben beszámolt a misszió – addig eseménytelen – utazásáról. A sziget katedrálisában népes hallgatóság előtt prédikálnak a misszionáriusok. A hajó június 29-én érkezik Pindába, miután még egy kisebb tengeri csatát kellett vívniuk a kongói partok mentén egy holland hajóval.⁶³

Kongóban ekkor nyugalom van, írta a csoport vezetője jelentésében, mert a király ellenfele, Sonho hercege meghalt, így a polgárháború is befejeződött. A küldöttséget azonban nem fogadták nagy szeretettel. Ennek valószínűsíthető oka az volt, hogy mivel a csoportot Róma szervezte, és Spanyolországon keresztül jöttek, ezért a Kongóban lévő portugálok nem bíztak bennük. Ráadásul érkezésükkor azt mondták, hogy genovai misszionáriusok, mert a hajóskapitány innen származik. Az ügyetlen föllentést azonban leleplezték. A portugál követ, Antonio de Couto azt terjesztette el róluk, hogy a spanyol király kémei, és az uralkodó trónjára törnek. Mindezt azzal támasztotta alá, hogy a csoport tagjainak gyanúsán sok csomagja van. Időközben Rómában leváltják a misszió vezetőjét, mert spanyol területről érkezett misszionáriusokat is magával vitt. 1651. április 24-én Jacinto Vetrallát nevezik ki prefektusnak. Vetralla majd csak 1652 márciusában érkezik Luandába, és veszi át a misszió irányítását.

II. Garcia fogadja Sao Salvadorban Joao Francisco de Romát, a csoport előjáróját. Ő átadja neki a pápa által küldött levelet és egy koronát. Ez a koronázási ékszer az esetleges kalóztámadás miatt kis értékű, aranyozott, peremét drágakövek díszítik. Körülbelül 100 római scudot ér. (A Propaganda Fide 1648. október 3-án kelt rendelete határozott arról, hogy a kongói uralkodónak koronát fognak küldeni.)⁶⁴ A pápai levél nem tartalmaz engedélyt arra, hogy fiát tehesse királlyá, ezért Garcia megharagszik, és a misszionáriusokat hibáztatja. II. Garcia kongói uralkodó örökletessé akarja

tenni a királyi hatalmat, s ennek érdekében a királyi tanács beleegyezése nélkül akarja fiát királlyá koronázni.⁶⁵

A találkozó másnapján békéltető tárgyalásra került sor a kapucinusok Szent Antalról elnevezett kórházában Roma és II. Garcia között. A tolmács Francisco de Veas volt.⁶⁶ A király megnyugszik. Távozáskor azonban rideg, gyűlöli a csoportot. Számúzi őket az udvarból, majd meggondolja magát, megtiltja távozásukat, és házi őrizetben – talán túszként is fogva – tartja őket. A királyi udvarban lévő portugálok áskálódnak ellenük. Csomagjaikat átvizsgálják, de fegyvert nem találnak. Most azzal vádolják őket, hogy a spanyol király kémei, és nem szerzetesek, hanem katonák. A király Luandába is ír, de a kormányzó nem foglal állást az ügyben. A szerzetesek a vízhiány miatt víztároló gödröt ásnak, ezért azt mondják az ellenségeik, hogy már a király sírját készítik elő.

1651. július 25-én leég az elefántcsont-raktár. Itt tárolták a pápának szánt ajándékokat. II. Garcia eszébe jut egy korábbi jezsuita jövendölés, hogy az ő bűnei miatt fiát bünteti az Isten, és majd csatában fog meghalni.⁶⁷ Garcia megbocsát a misszionáriusoknak. 1651. szeptember 17-én megkoronázzák az új koronával, Joao Francisco de Roma teszi a fejére. Kihirdetik a pápai áldást, ezzel egy időben megszűnik a sáskajárás Kongóban.⁶⁸ Ennek hatására rendeződik a kapucinusok és az uralkodó viszonya.

1651 végén Sao Salvadorban gyűlnek össze az életben maradottak. Időközben megritkultak a szerzetesek sorai. Andre de Ancaiano és Erasmo de Furnes még Pindában elhunyt. Gregorio de Oristano (Sardenha) pedig Luandában halt meg a gyűlés ideje alatt, 1652-ben. Ugyancsak ebben az évben halt meg Angelo de Sardenha és Jeronimo de Lucca az 1651-es misszió tagjai közül. A szomorú eseményekről Serafim da Cortona számolt be a kapucinus rend elöljárójához írott levelében.⁶⁹ Tehát már öten meghaltak, és jóformán még hozzá sem kezdtek a térítéshez. Segítségükre Manuel Roboredo mulatt pap van. A gyűlésen mindenki lemásolta Boaventura de Alessano 1649-ben összeállított latin–spanyol–kikongo szótárát. Ezek után szétosztják a szerzeteseket a különböző tartományokba.

Bernardino Hungaro 1653 januárjában Bamba tartományba megy. A különböző tartományok megjelölése azért volt fontos, mert a kongói kapucinus misszionáriusok különleges felhatalmazásai csak a kijelölt parókiájuktól számított öt mérföldes körzeten belül érvényesek. Ezt a rendelkezést a Propaganda Fide 1653. május 6-án kelt rendelkezése is megerősíti.⁷⁰ Bizonyos azonban, hogy mindez csak jelképes szabályozás lehetett a kongói viszonyok között, hiszen a hatalmas királyság területén általában néhány tucat, különböző rendhez tartozó misszionárius teljesített szolgálatot. Talán ennek a nehéz helyzetnek is köszönhető, hogy a kapucinus misszió elöljárója, Jacinto Vetralla azzal a kéréssel fordult 1656. július 28-i levelében egy fölösleges hely lehet a portugál királyhoz, IV. Jánoshoz, hogy a kapucinusok számára szabad mozgást engedélyezzen az elfoglalt (gyarmati) területeken.⁷¹

A királyság egyik legfontosabb tartományába került szerzetesünk. Eleinte II. Garcia bizalmába avatta, még másodszülött fiát – Antoniót – is vele akarta Európába küldeni. 1654-ben azonban egy szerencsétlen eset miatt megromlott a viszony közte és az uralkodó, valamint a misszió akkori főnöke, Jacinto Vetralla között. Arról volt szó, hogy néhány Kongóban élő kereskedő és hivatalnok szervezkedni kezdett II. Garcia ellen. Nem elég világos, hogy a háttérben mi húzódott meg: sértettség, anyagi érdek vagy valami más. Mindenesetre Bernardino Hungaro tudomására jutott a szervezkedés ténye, és ezt közölte a királlyal. II. Garcia azonban provokációt sejtett, vagy rossz

tanácsadókra hallgatott, mindenesetre a kapucinusok elleni támadásra használta fel ismereteit.

Most már Bernardin atya előtt is világossá váltak a misszió emberfeletti nehézségei. Meg kellett küzdenie a király ellenséges érzületével és a portugálok nyílt ellenségességével. Mindehhez járult az is, hogy feszültté vált a viszony közte és a csoport vezetője, Vetralla között. Vetralla azt fontolgatta, hogy teljesen felszámolják kongói jelenlétüket. A portugál kormányzó kívánságára 1654 végén hivatalosan át is került a misszió központja Angola fővárosába, Sao Paulo de Luandába. Bernardino Hungaro viszont ragaszkodott a misszió folytatásához. Mint előjárójához írta 1656. október 10-én: *„Betegségem ellenére folytatni fogom ezt a munkát, nem vagyok hajlandó ezt a helyet, sem a királyságot, sem a provinciát elhagyni. Úgy gondolom, hogy ebben a királyságban fogom befejezni életemet Isten szolgálatában, vérem hullatásával a Szent Kongregáció felhatalmazásával. (...) Ezt a missziót, melyet a Szent Kongregáció nagy költséggel alapított, és amyi szent atya tartott fenn, és tett nagygyá, akarja elvinni ebből a királyságból az Apostoli Szentszék szándéka ellenére. Közben azt mondja, hogy életünk nyugtalan és szokatlan lesz. Erre azt felelem, hogy Isten színe előtt ad számot mindenki arról, amit az Isteni Fenség sugallt neki, mert bűneinktől függetlenül Krisztus megváltja a bűnösöket. (...) Amennyiben Atyaságod a lélek szenvedéseit emlegeti, ha nem hagyom abba Szent Hitünk terjesztését ebben a szerencsétlen királyságban, úgy Isten nagyobb ajándékot és kegyet helyez kilátásba, ha az ő szent nevéért szenvedünk...”*⁷²

Láthatjuk tehát, hogy sem a tartományt, sem a királyságot nem akarja elhagyni, hiszen nagy szükség van itt a Propaganda Fide által létrehozott misszióra. Ez a fajta fellépés, noha tiszta szerzetesi buzgalomból fakadt, és a vállalt célok teljesítésének igényével érvelt, merőben szokatlan a szerzetesek között, hiszen köztudomású volt, hogy a missziók prefektusai korlátlan hatalommal és megfellebbezhetetlen döntési joggal rendelkeztek alárendeltjeik körében. Ráadásul igen kényes helyzet alakult ki II. Garcia és Vetralla között, hiszen az uralkodó mindenáron szerette volna elérni a kapucinusok távozását. Ebben „partnere” volt a csoport vezetője, és ekkor kezd „engedetlenségi mozgalomba” egyik alárendeltje.

1656. október 10-én keltezte Vetralla levelét Bernardinnak Luandából, melyben a portugálok érdekeire is hivatkozva, valamint a misszió vezetőjének döntési jogát is mérlegelve felszólítja Kongó elhagyására.⁷³ A Propaganda Fide levéltára megőrizte azt a levelet, melyet a kongói misszionáriusok írtak a szervezet bíborosaihoz.⁷⁴ Az 1656. október 25-én kelt levelet nem név szerint írták alá, hanem az általános, „a Kongó Királyságban lévő kapucinus misszionáriusok” formulát alkalmazták. Ebben az írásban egyrészt beszámolnak a misszió sikereiről, másfelől viszont erős kritikával illették Jacinto Vetralla atya tevékenységét. *„Ami viszont teljesen lesújt és gyötör valamennyiünket, az az, hogy Giacinto da Vetralla prefektus az, aki leginkább az elpusztítója és lerombolója a missziónak, pedig neki kellene az építőjének és megőrzőjének lenni.”*

Nem tudni, vajon Rómában volt-e valamilyen következménye a levélnek, de Vetralla felszólítása után újabb levelét Bernardino Hungaro már Európába írja, a címzett nem más, mint Antonio Barberini, a Propaganda Fide előjárója. Ebben megmagyarázza viselkedésük indokait, valamint ismételten kiáll a misszió folytatása mellett.⁷⁵ *„Nem akarom elmulasztani a lehetőségét annak, hogy értesítem Eminenciádat mint a Propaganda Fide előjáróját arról, hogy a Kongó Királyság szegény missziója milyen állapotban van. Most értesültem a kongói király leveléről, melyet Loanda kor-*

mányzójának küldött, és amelyben a misszionáriusokról igazságtalanságokat írt. A király levele szerint Jacinto Vetralla atya, a kapucinus misszió előljárója úgy döntött, hogy felosztja a missziót és elhagyja Kongót. Ellenben én és néhány társam (8 szerzetes és 3 klerikus, összesen 11-en) megállapodtunk, hogy itt maradunk a Kongó Királyságban. A többieket a fenti előljáró [Vetralla atya] – mivel elszánta magát, hogy elhagyja ezt a keresztény közösséget – magával vitte Kongóból.

Meggyőződéssel állítom, szükség van arra, hogy fennmaradjon a segítő lelkek (szerzetesek) szegény itteni közössége. A Szentszék nagy költséggel hozta létre ezt a missziót, szent testvéreink közül előzőleg már sokan meghaltak. Súlyos következménye lenne annak, ha felszámolnánk ezt a kis keresztény közösséget. Emiatt helyezkedtünk szembe a nevezett előljáró atyával. Nem hagyjuk el ezt a missziót, mivel munkánk gyümölcsöző, Isten dicsőségére halálunkig végezzük ezt a tevékenységet.

Ha kell, a vérünket is hullatjuk szerte a királyságban. Ha elmennénk, nem maradna senki, aki az igaz Isten kultuszát terjesztené itt. Az említett előljáró nem látta el feladatát, mivel az egész térség erősen forrong. Miután összetűzésbe került a kongói királlyal, elhagyta az országot, és Luanda városába, a portugál erődbe ment. Mindez két és fél évvel ezelőtt történt, és a portugálok védelme alá helyezte magát. Azóta folyamatosan írja fenyegető leveleit, melyekben felszólítja a misszionáriusokat, hogy hagyják el a királyságot, ahogyan ezt a mellékelt levelekből is láthatja. Tudja meg tehát Eminenciád és az egész Propaganda Fide, hogy a misszió ezen a ponton van, és a fent nevezett atya rossz irányítása alatt meg fog semmisülni. Ezenkívül az egész kereszténység elvész itt, mert ebben a királyságban nincs több mint 4 klerikus és 8 misszionárius, mert az összes többi szerzetest az előljáró más provinciákba küldte. Még ebben a hónapban el fog hajózni 2 spanyol misszionárius, hacsak Eminenciád – a Propaganda Fide – nem küld segítséget. Enélkül és az atya irányítása nélkül ez a misszió és vele az itteni kereszténység megsemmisül.

Könyörgünk Eminenciádnak, »in visceribus Christi« könyörüljön az itteni keresztény közösségen, mert a Gibraltári-szorostól Kelet-Indiáig nincs más keresztény közösség, ahol az igaz Istent ismernék, hacsak nem az itteni.⁷⁶ Egyébként az itt élő népek bálványimádók, és minden szomszédos királyság hittérítőket kér, hogy megkezdhesse nekik.

Ha a mi misszióink elveszik, akkor az az egész katolikus hit megítélésére kihat. A magam részéről elhatároztam, és ehhez a döntésemhez társaim is csatlakoztak, hogy ellenállok bármilyen viharoknak (mely valaha is ide fog érkezni), nehogy elveszítsük ebben a királyságban az igaz Isten kultuszát.

Annak ellenére, hogy a kongói király a missziót elmarasztaló levelet írt, mi nem akarjuk elhagyni a szegény itteni keresztény lelkeket, mert egy ember miatt nem veszíthetjük el az egész királyságot. Ugyanis a királyon kívül mindenki szeret és tisztel bennünket.

Könyörgök még Eminenciádnak, az Isten szerelmére adjon utasítást arra vonatkozóan, hogy mit tegyek, ha a fenti előljáró atya az egész misszióval vagy annak egy részével el akarna menni. Mi nem akarjuk elhagyni ezt a királyságot, és életünket is készek vagyunk feláldozni, várva az Apostoli Szék utasításáig. Várom utasításait a feladatomra vonatkozóan. Mindazt, amit Kongó királya tett, el kell viselnünk a királyság javára, mert nem szenvedtek-e a mártírok és apostolok azért, hogy létrehozzák a Szentegyházat? Mi is azért vagyunk ebben a nagy királyságban, hogy megalapítsuk az egyházat és elterjesszük az igaz Isten kultuszát. És eme nagy dolog miatt szenvedjük el

a sértéseket. Nemcsak szavakkal sértenek meg minket, hiszen mártírok és apostolok vére is hull.

Tehát, hogy ne szenvedjünk a sértésektől, fel kellene hagyni az igaz Isten kultuszának terjesztésével. A magam és a társaim nevében mondhatom, hogy amíg az örökkévalóság tart, addig ez nem történhet meg. Sőt, ha itt mártírok ezreinek kell meghalni Isten dicsőségre, mi erre is készen állunk. Tudja meg Eminenciád és a Szent Kongregáció, hogy a fent nevezett atya [Vetralla] az itteni misszió felszerelését elvitte és eladta Luandában, a pénzt pedig magával vitte. Ennek összegét is tudjuk. A királyság templomainak javairól beszélek, kelyhekről, oltárdíszekről, melyek a Szent Kongregáció tulajdonában vannak. Még azt írta nekem [Vetralla], hogy amit tudott, elküldött Luandába. Az egész misszió könyörög Eminenciádnak és a Szent Kongregációnak, hogy a misszió fent nevezett egyházi javainak eladásából származó pénzt küldjék vissza. Mikor Eminenciád tudomására jutnak ezek a tények, világossá fog válni, hogy a fent nevezett atya bűnei nagyobbak, mint azé a királyé, aki a misszionáriusok elleni leveleket írta. Mikor az előljáró atya ebbe a királyságba érkezett, magával hozta a portugál király levelét is, melyben az állt, hogy a kongói király és a püspök itteni helyettese csak olyan misszionáriusokat fogadhat, akik Portugálián keresztül jönnek. Ennek a levélnek hatálya értelmében a Rómából küldött utolsó misszionáriusokat, akik ebbe az országba érkeztek, nem fogadták, de ezért nem a püspök helyettese és nem is a király a hibás.”⁷⁷

Bernardin atya kétségbeesett hangú levele után gyakorlatilag semmi sem történt. Ha jól megfigyeljük: a levél tartalma azt sugallja, hogy a misszió vezetője önkényesen elvitte magával az egyházi értékeket. Bernardino Hungaro konok elszántsággal védi Kongó vélt vagy valós érdekeit, szívósan ragaszkodott ahhoz, hogy vállalt, eredeti missziójukat folytathassák. Mivel nem volt benne biztos, hogy levele eljut a Propaganda Fidéhez, ezért a fenti levél kelte után néhány héttel újabb beszámolót küld Antonio Barberininek. Tartalma az előzőhöz hasonló: „*Ezért kérem Excellenciádat, hogy adjon valamilyen utasítást az isteni könyörületesség nevében, hogy a misszió megmeneküljön, és [a bennszülöttek] ne térjenek vissza a korábbi pogány állapotba. (...) Ha a király panaszt is tesz a misszionáriusok ellen, azt csak a saját nevében teszi, és nem képviseli az egész királyságot. Ha ő bűnös, a sok szegény ártatlan milyen bünt követ el? Ezért kérem Eminenciádat – in visceribus Christi – és az egész Szent Kongregációt, hogy legyenek kegyesek ezen szegény királyság lakóihoz. Az egész királyságban csak 8 misszionárius van, a többi az előljáró magával vitte Angolába, amit a kongói király panaszaival indokolt. A portugálok jóindulatával maradtunk, mert ha ez a nyolc misszionárius elmenne, akkor elveszne ez a szegény keresztény közösség. 3 éve annak, hogy elmentek ebből a királyságból Luanda városába az összes kegytárggyal. Mi maradtunk és folytatjuk munkánkat a szabályok szerint, amennyire lehetőségeink engedik.”⁷⁸*

Bernardin atya térítőmunkája azonban nem ért véget. Missziójának következő állomása Sonho tartomány. Nem lehet pontosan megmondani, mikor ment ide. Cavazzi művében az 1658-as évet jelöli meg valószínű időpontnak.⁷⁹ Ugyanakkor egy 1661-es kimutatás még a bambai misszió főnökének tünteti fel.⁸⁰ Mégis, más források alapján valószínűbbnek tűnik az 1658-as dátum. Bernardin testvér tehát Sonho tartományba ment. „*Ez a térség délen az Ambriz folyóval határos, a 7,5 foknál a Lelunda és Zaire folyókon keresztül Barreiras Vermelhas-nál végződik, mely a Loango Királysággal határos. A provincia közepén terül el a Sonhónak nevezett vidék, ami székhelye a kormányzónak. A tartomány vezetője a Mani Sonho titulust viseli, ami azt jelenti:*

*Sonho ura. Ő mindig csak a királyi család tagjai közül kerülhet ki.*⁸¹ A tartomány stratégiai fontosságú, hiszen itt található Pinda, a kikötő, és nagyon fontos vazallus államokkal határos vidék. Ezért is volt – mint a leírás is mondja – mindig a királyi család egyik tagja irányítása alatt. Tárgyalt korszakunkban azonban már inkább a mindenkor uralkodó legfőbb ellenzéke volt a mindenkor Mani Sonho, ezért joggal feltételezhetjük, hogy Bernardin atya érkezésének politikai okai is lehettek. Itteni tevékenységéről nincsenek adataink.

Ezután következtek azok az események, melyek kiemelték őt az „átlagos” misszionáriusok közül. Sonho tartománnyal határos volt a Loango Királyság (Loango a mai Kongó területén feküdt, Bebe térsége Mayumbáig). A Portugáliából jövő hajók vagy Pindában, vagy a Loango Királyság kikötőjében vetettek horgonyt. Itt egyébként rendszeresen megfordultak holland hajók is, noha elvileg ez a vidék portugál érdekszférához tartozott.

Erről a területről akkoriban már voltak információik az európaiaknak.⁸² Loangóról az első írásos jelentés 1621-ben keletkezett, szerzője ismeretlen. Az ismeretlen szerző fontosnak tartotta kiemelni: *„A Loango Királyság a Kongó Királysággal határos, csak a Zaire folyó választja el őket. A tengerparton 120 mérföld hosszan terül el, kicsivel több, vagy kevesebb. A parton kikötő található, ahol a mieink vásárokat tartanak a helyiekkel kereskedvén, mert a király a barátunk. (...) Nincsenek ismereteink a királyság belső területeiről, mivel a portugálok nem mennek beljebb, csak a part mentén kereskednek, ugyanis a bennszülöttek csak ezeket a szöveteket cserélik, nincs más árujuk, amit eladhatnak az angolai kereskedőknek, csak amit már a fentiekben említettem, valamint ha engedik a kereskedését, akkor elefántcsontot. (...) A loangói uralkodó a barátunk, és mint ahogy látja, hogy a kongói király felvette a kereszténységet és a többi királlyal jó viszonyba került, de az ő királysága kicsi, és a kereskedelmünk egyre növekszik, ezért kinyilvánította, hogy szeretné a kereszténységet felvenni. Már több ízben kérte, hogy küldjenek szerzeteseket, hogy a kereszténységet felvegye, oda kellett küldeni négy atyát a Társaságból, hogy kereszteljék meg őket. (...) Ide lehetne küldeni egy két-három hajóból álló flottát, hogy tisztítsák meg a partokat a Zöld-foktól kezdve idáig. Ez nagyon előnyös és hasznos dolog lenne, nagy szolgálatot tennék Istennek és Őfelségének, mivel alattvalói sokat nyernének, ellenségeink ereje pedig csökkenne. Az ő itteni hajóik mind tolvaj-kereskedők, nincsen rajtuk számottevő katonai erő. Nagyon hasznos lenne, ha erőiket megtörnénk, a miénket növelnénk, és oltalmazna minket a mi flottánk.*⁸³

Láthatjuk, hogy a portugál tervekben már korábban is szerepelt Loango kereszténnyé tétele, azonban az uralkodó elzárkózott az együttműködéstől ez idáig. Nem tudható, vajon a jelentésben leírt atyák ténylegesen ott voltak-e a királyságban, vagy csak a propaganda miatt tettek róluk említést. A loangói uralkodó tartózkodásának oka lehetett a nem pontosan tisztázott viszony Kongó és Loango között. *„Korábban Loango Kongó uralma alatt élt – írta Duarte Lopes –, de az idők folyamán szabaddá lett, és barátja, nem vazallusa Kongónak.”* A 16. század végén még félig-meddig vazallusi viszony volt a két állam között. Az erőviszonyok azonban Loango javára változtak, hiszen Kongó elvesztette regionális hatalmi státusát Angola kiépítésével, illetve a hollandok 1649-es vereségével.

A királyság megtérítésének ideje, úgy tűnik, 1660-ban jött el. Ebben az évben a Sonhóban tartózkodó Bernardin atya többször beszélt egy itt tartózkodó portugál hivatalnokkal,⁸⁴ aki később Loangóba utazva mesélt a kapucinus szerzetes térítőtevékenységéről. Ez felkelthette az uralkodó érdeklődését, és elküldte hozzá másod- és

harmadszülött fiát.⁸⁵ Minderre 1660 decemberében kerülhetett sor.⁸⁶ Ez a látogatás olyan nagy hatással volt az ifjakra, hogy mind a ketten megkeresztelkedtek. Visszatérve országukba, meséltek a hittérítő munkájáról. Apjuk érdeklődését sikerült felkelteniük. Így ő kérte a luandai kormányzatot, hogy engedélyezzék Bernardino Hungaro ideutazását. Időközben meghalt II. Garcia kongói uralkodó. Halála után – mint az várható volt – küzdelem indult a trón megszerzéséért. Ebből fia, Antonio Manimulaza (1661–1665) került ki győztesen. Közismert volt erőszakos természete, valamint az, hogy az országát sújtó összes problémáért a portugálokat tette felelőssé. (Talán nem minden esetben alaptalanul.) Trónra kerülése után megölette két nagybátyját és egyik testvérét. Hütlenséggel vádolt feleségét egy dobozba záratta, és a folyóba dobatta, hogy minél többet szenvedjen.⁸⁷ Ezek a váratlan események talán vonzóvá is tették Bernardin atya szemében a tervezett loangói térítők munkát.

Természetesen a kapucinus missziófőnök engedélyére is szükség volt a határ átlépéséhez. 1663-ra sikerült minden engedélyt beszerezni. Magára az utazásra minden bizonnyal 1663 júniusában kerülhetett sor. Először július 25-én ír levelet munkájáról szerzetesünk Luandába, előljáróinak.⁸⁸

„Amint megérkeztem Malembába, mely háromnapi járóföldre van Loangótól, üzentem a királynak. Ő azt válaszolta, hogy menjek csak tovább az udvarába. Ugyanekkor megérkezett az általa küldött két herceg – vagyis a fiai. Éppen azok, kiket megkereszteltem Libata di Sognóban.⁸⁹ Ők azért jöttek, hogy elkísérjenek, amit nagy előzékenységgel meg is tettek a kíséretükben érkezett sokasággal együtt.

Utunk harmadik napján táruult elém a loangói udvar látképe, melytől már egy mérföldnyi távolságra sem voltunk. Jöttünkre felbukkant rengeteg muzsikuss, akik az ország szokásának megfelelően ünnepélyesen köszöntöttek engem. Azután előttem mentek, míg egy – a király muskétásai által közrefogott – helyi előkelőség elé nem értünk. A katonák és az előkelő szintén az üdvözlésekre érkeztek, és üdvölvések közepette a város kapujáig kísérték. Az itt összegyűlt tömeg ujjongása az egekig csapott. Ezután a király szolgálója elé vezettek, aki arra kért, hogy várakozzak, míg a király üzen értem. Napnyugta után egy órával egy gazdasági épületbe kísérték, és itt kellett várnom az engedélyre, hogy az uralkodó színe elé járulhassak. Mindezt nagy titokban tették, mert nem akarták, hogy bárki meglásson, mielőtt a királlyal találkoznék. Ám a kíváncsi tömeg körülvette kunyhómat, és a vert falú épület résein át szemügyre vett engem. Úgy tűnt, hogy a látvánnyal elégedettek voltak. Nyomasztólag hatottak rám a tüzek mellől hallatszó kiáltások és zajok. Csaknem megsüketültem tőlük.

Mint minden épületet azon a vidéken, a leendő templomot is cölöpökre építették. Nagy gyönyörűségemre idevezettek, és a fal repedésein keresztül megtekinttem a belsejét. A látvány nagy örömmel töltötte el a lelkemet, Isten határtalan kegyének köszönhetően. Eközben megérkezett a király skarlátvörös köpenybe burkolózva. Kifejezte érkezőm feletti örömét, miközben igyekeztem kérdéseire kielégítő válaszokat adni.

Az uralkodó hetven év körüli, nyájas, udvarias ember, műveltebb, mint amit feltételeztem róla. Az üdvözlés hosszúra nyúlt és egy kicsit zavarba hozott engem. Mivel az itt élő holland kereskedő már felajánlotta házáat szállásul, ezért kértem a királyt, engedje meg, hogy nála töltssem az éjszakát. Ennek ellenére a templom közelében készítették elő a szállásomat. Az uralkodó elbocsátásomkor egy csapat katonát adott mellém. Mielőtt távozott volna a házába, újból felhangzott a monoton ének és zaj. Be kell valljam, hogy mindez könnyekig meghatott, és mire felocsúdtam, már magamra maradtam. Könnyörgtem Istenhez, hogy a szerencsés kezdet folytatódjék.

A következő napon az udvarba mentem, hogy a szentmise celebrálásához előkészítem a templomot és az oltárt. Közben megérkezett a király, hogy mindenben a segítségemre legyen. A templom durva falait szépen festett szőttesekkel borították. Ezek a szőttesek, noha Európában ismeretlenek, itt nagy értéket képviselnek. A munkálatok közepette az uralkodó könyörgött, hogy kereszteljem meg. Én azt válaszoltam neki mindig, hogy először a Szent Hit Misztériumaiba kell bevezetnem őt, hogy megérthesse annak lényegét, amiben hinnie kell. Nyolc napon keresztül viaskodott a király és a királynő szívében az irigy démon a keresztény jósággal, azután hajlandóak voltak felvenni a keresztséget, és magukra vették az evangéliumi tanítás szerinti házasság kötelékét. Három nappal később megkereszteltem az elsőszülött herceget, és példájukat lassanként követte az egész udvar. Ezen a vad vidéken most is egyre növekszik a Krisztus Zászlaját követők száma.

Ugyanakkor a köznép ingadozik, nem mélyültek el a hitben annyira, hogy teljesen megtérjenek. Noha az uralkodó elrendelte, hogy az összes egyházi ünnepet tartásuk meg, és nem engedi, hogy azok idején dolgozzanak, ennek ellenére a tömeg kigúnyolja a király rendeletét, kineveti szertartásainkat, és nem veti alá magát egyházunk előírásainak.

Ha lehetőségeim engednék, többet is írnék, ezért könyörgök Főtisztelendőségnek további támogatásért. Mivel Luanda túlságosan messze van, ezért teljes mértékben a Sognóban dolgozó atyák védelme alá helyezem magam."

A levél címzettje Joao Maria de Paiva, aki ekkor a kapucinusok prefektusa volt.⁹⁰ Ez az első levél, mely beszámol a loangói uralkodó megtéréséről. Maga a leírás rendkívül életszerű és pontos. Néhány megállapítása azonban magyarázatra szorul. Az uralkodó skarlátvörös köpenye, és elsősorban annak színe elterjedt hatalmi szimbólum Afrika ezen területein. A vert falú házak leírása is pontos megfigyelőre vall. Az, hogy az uralkodó állandóan kíséretet ad mellé, az nemcsak a vendégnek kijáró kötelező udvariasság, hanem egyúttal testi épsége védelmének érdekében is szükséges. Érdekes, hogy említés történt egy itt élő holland kereskedőről. Mivel Bernardin atya nála akart megszállni, valószínű, hogy ő egyike volt azon kevés katolikus hollandnak, kiknek a portugálok engedélyezték az itteni kereskedést.

A király bizalmatlanságára utal, hogy mégis külön szállást jelölt ki számára. Az uralkodó megtérésének leírása tipikusnak mondható az itteni atyák működése kapcsán. Sok elemében hasonlít a kongói uralkodó 1491-es megkereszteléséhez.⁹¹ A sorrend szintén általános, az uralkodó után felesége következik, majd szűkebb családja, végül udvara. Csak ezután kerülhet sor a nép megkeresztelésének hosszú munkájára. Már ez a levél is jelzi, hogy nehézségek vannak a nép áttérése kérdésében. Ezért kellett a királynak kötelező jelleggel elrendelni a keresztény ünnepek megtartását. Érdekes, hogy az egyszerű emberek számára elsősorban az egyenjűség volt a probléma. Az afrikai társadalmakban a több feleség a jólét, a bőséges gyermekáldás, a család továbbélésének és gyarapodásának szimbóluma. A férjek ezért ellenkeznek. A nő családja oldaláról pedig óriási sértésnek számít a feleség visszaküldése. Ezért a visszaküldött nőt félig-meddig ki is közösítik. És akkor még nem is beszéltünk a korábbi kötelező hozomány kérdéséről. Láthatjuk, hogy Bernardin atya darázs-fészekbe nyúlt. Hozzá kell tennünk, hogy a probléma nem lehetett ismeretlen számára, mert már a Kongó Királyságban is ez volt a megtérés fő akadályja. Realitásérzelekről tanúskodik, hogy elsősorban a sonhói atyákkal tartja a kapcsolatot, hiszen Luanda rendkívül messze van, nem elsősorban fizikai értelemben, sokkal inkább az információtovábbítás tekintetében. Külön figyelmet érdemel a levél személyes hangvétele is.

Újjáról és térítómunkájáról 1663. szeptember 2-i levelében beszámolt a Propaganda Fidének is: „Röviden szólva, P. prefektus [Joao Maria de Paiva] engedélyvel átléptem Loango hatalmas uralkodója birodalmának határát. A határon levelet írtam Őfelségének, Ő pedig több levelében is biztosította számomra azt a lehetőséget, hogy felkeressem az udvarában, mivel már országa határán tartózkodtam. Ám az igenlő válasz csak háromnapos ott-tartózkodást engedélyezett udvarában. Ezért elküldte elém két fiát tíz fekete szolga kíséretében, hogy ők vezessenek az udvarába, mivel látni kíván. Őmapi gyaloglás után érkezünk éjjel két órakor Loango városába. Az uralkodó szívélyesen fogadott minket. Kérte, hogy a következő nap tartsak istentiszteletet, mert látni akarja a keresztény szertartást. Erre a célra egy szép, új házat jelöltek ki számomra. A templomot minden szükségessel felszereltem, a király festett szőtesekkel borította be a padlóját.

A harmadik napon misét celebráltam tömjénnel és a lehetőségek szerinti ünnepelességgel, már amennyire az itteni országok nyomorúságos viszonyai engedik. Miután befejeződött a mise, úgy vettem észre, hogy a mi szent hitünk szertartása tetszett neki. Megerősítette az uralkodó, hogy jónak tartotta a misét. Ezen alkalommal elmagyaráztam neki hitünk lényegét, mert azt akarta, hogy vesse el bálványait, és imádjá az egyedüli Istent, a Föld és az Ég teremtetőjét, vegye fel a kereszténységet, tartsa be hitünk előírásait, így halála után lelke az égbe száll, hogy elnyerje az örökévaló boldogságot.

Azt válaszolta, hogy gondolkodni fog egy kicsit, és majd később ad választ. Három nap múlva igent mondott, és kereszténnyé akart lenni. Én elégedett voltam, mert nyolc nap alatt kioktattam a katekizmusra. Ezután megparancsolta, hogy az összes bálványt és varázsszereket dobják ki a házából. A tizedik napon megkereszteltem a királyt és a királynőt és egyidejűleg – lelkem gyönyörűségére – keresztényi módon megházasítottam őket. Az uralkodó elrendelte, hogy keresztelkedjen meg az összes lánya és fia, valamint 300 tagú családja. Most a királyi család felénél tartok. Szent Péter hálojával kihalásztam 153 evangéliumi halacszkát, mindnyájan a királyság előkelői közül valók. Ők a király példáját látva önként keresztelkedtek meg, miután eldobták bálványaikat és varázsszereiket. Feleségeik közül egyet kiválasztanak, a többit elkergetik, és ezzel a feleségükkel jönnek, hogy kereszteljem meg őket, és ezzel egyidejűleg házasságot kössenek.

A Mi Urunk adjon elegendő erőt, hogy az egész királyságot megtéríthessem, mert az nagyon nagy. Még több nehézségről is tudnék írni, de betegségem nem teszi ezt lehetővé. Ha Isten egészséget ad nekem, akkor az első Európába induló hajóval küldök egy részletes, mindenre kiterjedő jelentést.”⁹²

A levél tartalma lényegileg megegyezik a Paiva prefektusnak írt júliusival. Új információ, hogy az atya megbetegedett, és maga sem tudja, hogy felépül-e betegségéből.⁹³ Érdekes, hogy ebben a levélben már említést tesz arról, hogy eredetileg csak háromnapos tartózkodásra kapott engedélyt. Valószínűleg a királyság törvényei voltak ilyen szigorúak az idegenek esetében, és az uralkodó megnyerése, valamint megkeresztelése tette lehetővé számára a további maradást. Jól mutatja a nehézkes hírközlést, hogy betegsége ellenére levelet kell írnia – nem is egyet –, mert a hajó indul Európába, és ki tudja, mikor lesz alkalma ismét beszámolni az eseményekről. A fenti jelentés időpontjára már világossá váltak számára az egynejuség okozta problémák. Írása alapján már 153 keresztelésnél tart, de úralkodó kifejezés, hogy az uralkodó megparancsolta családtagjainak a kereszténység felvételét. Figyelemre méltó, hogy nem Luandától

kér újabb szerzeteseket, hanem a Propaganda Fidétől. Tisztában lehetett azzal, hogy gyakorlatilag nincsenek nélkülözhető misszionáriusok Kongó területén.⁹⁴

Közben Loangóban is felgyorsulnak az események. Szervezkedés indul a kereszténység ellen, azt híresztelik, hogy a megkeresztelkedés csak arra szolgál, hogy rabszolgává tudják tenni őket a későbbiekben.⁹⁵ Az egyik résztvevő azonban felfedi a tervet a királynak, aki rögvest meg akarja büntetni az összeesküvőket. Bernardin atya közbenjár az érdekükben, ezért a megtorlás elmarad. Sőt a szervezkedés tagjai még a kereszténységet is felveszik.⁹⁶ Cavazzi említi, hogy ebben az évben (1663) Loangót erős szárazság sújtja.⁹⁷ Az eső elmaradása éhínséggel fenyeget. Ezért a kapucinus szerzetes körmenetet szervez. Ennek eredményeként megjött a várva várt eső. Tekintélye így még nagyobb lett. A kapucinus szerzetesnek még akkor is keresztelnie kellett, mikor betegen feküdt házában. Afonso király talán a hatalom megtartása, illetve továbbörökítése érdekében is fontosnak tartja, hogy alattvalói és különösen országa előkelői mind nagyobb számban legyenek keresztények. Bernardin atya alig győzte, ennek ellenére – miként előjáróinak 1663. október 7-én beszámolt róla – rendíthetetlenül és eredményesen végezte a munkát. *„Istennek hála felépülök betegségemből, noha már mindenki úgy vélte, hogy meg fogok halni. (...) Előző levelem elküldése óta [1663. szeptember 2.] 2200 lelket kereszteltem meg. Közülük egyik sem tartozik az udvarhoz, sőt nem is a fővárosban élnek, de nagyon jelentős személyei az országnak. Meg vagyok győződve arról, hogy mindazokat, akik hallották az én prédikációm, vagy a király szavait – aki jóságából fakadóan elmagyarázza nekik a tökéletes katekizmus lényegét –, már kellőképpen felvilágosítottuk az egyedüli Isten elfogadásának szükségességéről. Közülük ezt már csak kevesen utasítják vissza. Mielőtt megkereszteltem őket, meg kellett győznöm a népet arról, hogy saját akaratukból, szilárd meggyőződéssel vessék el bálványaikat és hagyják el babonáikat. Bár igaz, hogy az emberi elme bizonyos zavartsága és az emberi elme befogadóképességének korlátoltsága miatt egyesek még haboznak, és nem térnek át hitünkre. (...)*

A király végtelen szívéllyességgel bánik velem, és mivel úgy véli, hogy betegségem miatt nagyon legyengültem, ezért elrendelte, hogy senki ne merjen engem zaklatni. Én azonban jobban érzem magam betegségem ellenére is, ha a tiltás dacára végezhetem a szertartásokat (noha az uralkodó többször kérte, hogy pihenjek), mert az emberek így megkaphatják tőlem azt, amire vágyanak. Ugyanis most akár egyetlen szavammal is nagyon sokat tudok segíteni rajtuk, még ha ez az egyetlen szavam most kétszer annyi erőfeszítésembe is kerül, mintha egészséges volnék. Az istentisztelet dolgaiban a legkisebb hanyagságot sem tudom elviselni, mert tudom, hogy az Ő példája nyomán meg kell majd gyónnom a legkisebb nemtörődömséget is.” Emellett beszámolójában megfelelő felszerelést is kért.⁹⁸

1663 novemberében Bernardino Hungaro atya kérésére Leonardo da Nardo (da Otranto vagy Benevento) testvér Loangóba ment. A kapucinus atya életének utolsó hónapjairól és napjairól ő számol be a későbbiekben a krónikás Cavazzinak.⁹⁹ Bernardin atya 1664 nyarán ismét rosszul lesz, többnyire ágyban fekvő beteg. Arról panaszkodik, hogy nincs, aki meggyóntassa, ugyanis Leonardo testvér nem szolgáltathat ki szentségeket. 1664. július közepén egy Sao Toméból Luandába tartó holland (!) hajó megfeneklik Loango partjainál. Egy konventuális szerzetes is utazott a hajón. Hallva a kapucinus atya sorsáról, felkeresi őt, meggyóntatja.¹⁰⁰ Ennek hatására a szerzetes jobban lesz, és másnap megtartja a misét. Végül 1664. június 18-án hal meg.¹⁰¹ Halála után azonban a köznép nem engedte, hogy a templomban temessék el. Testét gyékényszőnyegbe csavarták, és a tengerbe dobták.¹⁰² Ennek az oka az lehetett, hogy a

helyi törvények értelmében tilos volt idegeneket Loango földjébe temetni, ugyanis Loangóban szigorú törvények szabályozták a temetkezést. Az előző királyt sem temették el már évek óta, noha az eljárást a helyi szokások szabályozták. Ezek ismeretében kijelenthetjük, hogy Bernardin atya tengeri temetésének nem keresztényellenes, sokkal inkább a helyi hagyományokban gyökerező okai lehettek.

1664 júniusában eltemették a kapucinus szerzetest is, sőt Leonardo da Nardo atya is elhagyta Loangót. Rögtön Bernardino atya halála után, 1664 júliusában visszatért Sonho tartományba, és haláláig, 1688-ig itt végezte munkáját. Loangóban ugyanis belháború dúlt. Cavazzi leírása alapján tudjuk, hogy Afonso király új kapucinus szerzetest akart kérni, de egyik unokaöccse ezt megakadályozta (ne feledjük, hogy ez a fiú elvesztette jogát a trónhoz a keresztény jogrend alapján). A háborúban Afonso király vereséget szenvedett, és menekülés közben meghalt. Unokaöccse követte a trónon, de ő váratlanul, még abban az évben elhunyt. Utóda egy keresztény uralkodó lett, aki szintén Rómához fordult segítségért, de érdemleges támogatást már nem kapott.

A Kongó Királyság uralkodója, Antonio Manimulaza 1665-ben háborút indított a portugálok ellen, de az ambuilai csatában október 29-én legyőzték, és ő maga is elesett. A Kongó Királyság – legalábbis nevében – ezek után is fennmaradt, de elvesztette minden befolyását az események menetére, s megszűnt regionális hatalomként létezni. A portugálok most már minden szempontból kivonultak a térségből, és felgyorsultak azok a munkálatok, melyek során Angolát építették ki Nyugat-Afrikában gyarmattukká. Sonho hercege 1674-ben kitiltotta területéről a kapucinusokat,¹⁰³ bár ez inkább formalitás volt, hiszen ne felejtjük el, hogy a kapucinus előljáró már 1654 óta Luandában (Angolában) székel. A tiltás után már csak elszórt kísérletek történtek kapucinus atyák küldésére (1780, 1794). Ugyanakkor Angolában 1835-ig működött kapucinus misszió.¹⁰⁴ A jezsuiták is csak 1675-ig voltak Kongóban, majd áttelepültek Luandában.¹⁰⁵

Jegyzetek

¹ Puskás Béla: Egy Kongó-misszionárius a XVII. században. In: Szent István naptár 1932. 49–52.

² Miklós László: Magyar hősök öt világrészen. Budapest, 1936. 77–79.

³ Lévy Mihály: A katolikus hittérítés története. Budapest, 1937. 500.

⁴ Kapucinus Tartományi Értesítő 1948. 8–12.

⁵ Frey Hyazint aus Mór: Die Beziehungen der Kapuziner zu Ungarn bis zur Gründung des ersten Klosters (1595–1674). Budapest, 1949. (A továbbiakban: Die Beziehungen.)

⁶ Lexikon Capuccinum. Promptuarium historico-bibliographicum ordinis Fratrum Minorum Capuccinorum (1525–1950). Roma, 1951.

⁷ Bangha Béla: Magyar hithirdetők a XVII–XVIII. században. In: Katolikus Hitterjesztés Lapja. Nagyvárad, XXV. évfolyam, 1905. december

⁸ A közölt források pontos levéltári leelőhelyét a dokumentumok közlésekor adom meg. A Propaganda Fide levéltára kutatásának szükségességére Borsa Iván hívta fel először a figyelmet. Borsa Iván: A vatikáni „Congregatione de Propaganda Fide” levéltára. In: Levéltári Szemle, 1985/1. 63–65.

⁹ Közli Padre Antonio Brasio: Monumenta Missionaria Africana. Lisszabon, 1964. XII. kötet 525–526. Brasio atya közli Mauritius atya kísérlőlevelét is. Kisérlőlevél nélkül közli Jácint atya is (Die Beziehungen. 243.). Eredeti: Hitterjesztési Kongregáció Levéltára, Scritt. Rif. 250. f. 454 r.

¹⁰ A jelentősebbek: Giovanni António Cavazzi de Montecucolo: Istorica descrizione de tre regni di Congo, Matamba e Angola. Bologna, 1687. Portugál kiadás: Francisco Faria e Leite, Lisszabon, 1965. Junta de Investigacoes do Ultramar., Antónia de Oliveira de Cadornega: História geral das guerras angolanas 1680. Újabb, szövegű kiadás: Lisszabon, 1972. Elsősorban forrásokat közöl Paiva de Manso: Historia do Congo. Lisszabon, 1877. Brasio: Monumenta Missionaria Africana. XII. kötet.

¹¹ Francisco Faria e Leite: Glorioso tricentenario o capuchinho Jorge de Geel. In: Portugal em Africa, no 54. Lisboa, 1953.

¹² Bernardino Hungaro 1628. október 6-án Bernardino da Belgradóként ír alá. Vatikáni Titkos levéltár Sec. Brev. 742. f. 232. r. (Die Beziehungen. 223.) Érdemes megemlíteni, hogy 1628. október 15-én Anconában kelt levelét már Bernardino Hungaro néven írta alá, és a későbbiekben konzekvensen ragaszkodik ehhez a megnevezéshez.

¹³ Mátray János: Keresztneveink: szentek, vértanúk, névnapok. Budapest, 1960. 52.

¹⁴ Bernardino da Belgrado kérése a pápához, hogy szentelje fel szerpappá. Róma, 1628. október 6.: „*Midőn Szentséged jámbor szónoka, Bernardino de Belgrado testvér, a szent alszerpapság rendjébe, valamint Szent Ferenc kapucinusoknak nevezett rendjébe belépett belgrádi pap, részben hitének szenvedélyéből, részben pedig a hitetlenek és a szakadárok földjén élő papság szükségére való tekintettel – akikhez a mondott szónok a közeli jövőben utazni készül – és, hogy a mondott rendben és szőlőben az Úr e szolgálja gyümölcsözőbb eredményeket érjen el, legfőképpen azt kívánja, hogy a még hátralévő szerpapságra és áldozópapságra az előírásnál hamarabb, szűkegye címén, olyan hamar, amennyire az lehetséges, Magasságod felemelje, s hogy akként szolgálhasson.*

Alázatosan kéri tehát Szentségedet a mondott szónok, miszerint óhajtsára tekintettel, kegyesen és különös kegyéből, illetőleg az iránta való jóindulatból, hogy apostoli hatalmából a Szentszék kegyét bírván akármely általa kiválasztott, úgy saját, mint idegen egyházmegyei püspök által, és bármiféle egyházmegyei engedély nélkül két egymást követő vagy közbeeső hétköznapon, vasárnapon, vagy ünnepen a szent alszerpapság és áldozópapság rendjébe, az előírásnál hamarabb, egy éven belül és az egy évet nem kívárva, a tridentí zsinat előírásait figyelmen kívül hagyván – és az említett szükségére való tekintettel – felemelni kegyeskedjék, és engedje, hogy e rendekben az oltárnál szabadon és engedély birtokában szolgálhasson, továbbá apostoli tekintélyénél fogva engedélyezni szíveskedjék azt is – ahogy az már előadatott –, hogy e rendekre egy általa kiválasztott püspök szentelhesse fel. [Kéri továbbá, hogy] ne legyen tekintettel korának elégtelenségére, és arra, hogy a mondott szónok kinevezése óta a már korábban felvett rendek közül egyet sem alkalmazott a gyakorlatban, továbbá az említett szerzetesrend, az általános és területi zsinatok alázattal kiadott, a fentiekkel ellentétes határozataira, azok megerősítéseire és záradékaira.”

Vatikáni Titkos Levéltár Sec. Brev. 742. f. 232. r. (Die Beziehungen. 223–224.)

¹⁵ „*Kedves (...) A hit buzgalmára [való tekintettel]... jóindulattal vagyunk irántad. Akarjuk tehát neked, aki tudatod, hogy Szent Ferenc kapucinusoknak nevezett testvéreinek viseletét magadra öltöted és az általuk megkövetelt fogadalmat letetted; aki a szent alszerpapság rendjébe léptél, a hit hevétől lángra lobbantál; továbbá a hitetlenek és szakadárok földjén lévő papság szükségére való tekintettel, akikhez – ahogyan ezt is állítod – te magad is a közeli jövőben utazni szándékozol, és hogy a rendben és az Úr e szőlőjében jobban szolgálhass, a még fel nem vett szerpapi és áldozópapi rendek felvételét, amennyire az lehetséges, nagyon kívánod, érdemeid iránt való különös kegyinket kinyilvánítva, s tekintettel a nevedben történt kérelemre, a kívánt módon egy általad kiválasztott püspök által a szent szerpapság és áldozópapság rendjének felvételét – két vasárnapon, vagy egymást követő ünnepen, az előirtaknál hamarabb, a szent tridentí zsinat rendelkezéseit figyelmen kívül hagyván, várakozás nélkül egy esztendőn belül, még ha e rendek közül korábban egyben sem tevékenykedtél, és amennyiben alkalmasságod mégis kiderül – majd pedig, felvételük után az oltár szolgálatában való szabad és engedélyezett működést neked a jelen oklevél által és apostoli teljhatalmunkból megengedjük és engedélyezzük. Megengedjük továbbá az általad kiválasztott püspöknek, hogy e rendekre léged felszentelhesen. Figyelmen kívül hagyandóak a korábbi apostoli rendelkezések és törvények, a mondott rend szabályai, megszokásai, valamint minden, a fentiekkel ellentétes előírás. Kelt Rómában, a Santa Maria Maggiore-ban stb., 1628. október 6-án, pápaságunk hatodik esztendejében.*”

Vatikáni Titkos Levéltár Sec. Brev. 742. f. 231. rv. (Die Beziehungen. 224–225.)

¹⁶ *Teke Zsuzsanna*: Ongaria-beli bevándorlók a középkori Velencében. In: A középkor szerete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. Budapest, 1999. 447–451.

¹⁷ Erre vonatkozóan: *Tóth István György*: Misszionáriusok Magyarországon. In: História, 1995/1. 23–25.

¹⁸ *Jakubinyi György*: A szentek nyomában Erdélyben. Gyulafehérvár, 2000. 70–73.

¹⁹ Bernardino Hungaro levele a firenzei Vazul atyához Rómába. In: Kapucinus Tartományi Értesítő, 1948. 11. Eredeti: Hitterjesztési Kongregáció Levéltára, Scritt. Rif. 3 f. 139 rv.

²⁰ *Ralph Delgado*: História de Angola. Benguela, 1948. 319.

²¹ *Edouard d'Alencon*: Bibliographie Capucino – Congolaise. In: Neerlandia Franciscana, I. 1914. 256–258.

²² *Molnár Antal*: A belgrádi kápolna-viszály (1612–1643). Kereskedelem és katolikus egyház a hódolt Magyarországon. In: Századok, 2000/2. 389.

²³ Die Beziehungen. 228.

²⁴ Hitterjesztési Kongregáció Levéltára, Memoriali 401 f. 80 v.

²⁵ Ez a templom a Boszporusz közelében áll, hiszen a keresztények a Boszporusz-öblöt Szent György-szorosnak is nevezték. Lásd többek között Bertrandon de la Brocquiere leírását. *Szamota István*: Régi utazások Magyarországon és a Balkánon. Nagybecskerek, 1891. 48–99.

²⁶ Római Rendtartomány Levéltára, Annali. I. 296.

²⁷ Római Rendtartomány Levéltára, Annali. I. 299.

²⁸ Hitterjesztési Kongregáció Levéltára, Memoriali. 401. f. 362 r–363 r. Közli még: Die Beziehungen. 167.

²⁹ A kapucinus rend vezetőjének levele a Propaganda Fidéhez. Róma, 1640. november 19. „A Magyarországon lévő veszprémi egyházmegye püspökének kérésére elhatároztuk, hogy új missziót alapítunk. Kegyelmeségetek figyelmébe ajánlom a feltüntetett atyákat, mint a legjobbakat és legalkalmasabbakat. Ők azonnal ajánlkoztak. Emiatt Kiválóságotok jóváhagyhatja misszionáriusi kinevezéseiket, és kiadhatja a megfelelő engedélyeket. *Frei Casimiro Tirolense, Silvano Bavaro, Marquardo Suevo, Josafat Fuldense hitszónokok, Bernardino Ongaro pap.* Eredeti: Hitterjesztési Kongregáció Levéltára, Memoriali. 401. (1640) f. 77 r–80 v. Közli még: Die Beziehungen. 169.

³⁰ Elhivatottságáról tanúskodik 1640. március 20-án Tivoliban kelt levele Francesco Ingolihoz:

„Kiváló uram és nagytekintélyű patrónusom!

Szükségesnek érzem, hogy beszámoljak a hűsvéti ünnepről Raguzában. Ez a város Dalmácia határvidékén van Morlachia szomszédságában, ahol eretneknek élnek. Jólehet ez a város [Raguzá] katolikus, ennek ellenére körülötte a földeken, városokban és várakban mindenki szakadár. Ennek következtében azt kérem a Szent Kongregációtól és Kiválóságodtól, ha beleegyezik, hogy adjanak nekem misszionáriusi lelki felhatalmazást arra az időre, amíg itt tartózkodom. Ennek birtokában sok lelket szabadíthatnék meg Krisztus vérenek segítségével. Olyan engedélyről beszélek, amelynek birtokában oktathatnám a kereszténység tanait, katekizálhatnék és gyónathatnék. Azért mondom ezt, mert korábban, amikor Boaventura de Alessano atya társaságában jártam misszióban Dalmácia és Morlachia tájain, és találkoztunk az itteni lakosokkal, ők nagy hajlandóságot mutattak a katolikus hit befogadására. Térden állva kérték, hogy vezessük őket az Üdvösség útjára, mikor eljöttek hozzám imádkozni. Azonban mi Urunk utasítására Konstantinápolyba igyekeztünk – mindezt Kitűnőséged is tudja –, nem állhattunk meg. Tehát emiatt írok Kitűnőségednek, hogy adjon nekem teljes körű szokásos misszionáriusi felhatalmazást. Nemcsak erre a városra [kérem az engedélyt], mert itt vannak egyháziak, hanem a többi városra és földre, itt a szomszédságában, ahol köztudomásúlag hiány van [szerzetesekből]. Nagy buzgalommal kérem Kiválóságodat, hogy járjon közben a Szent Kongregációnál, hogy megkapjam ezt a felhatalmazást. Ne adjon nekem semmilyen segítséget, vagy nagy költséget a Szent Kongregáció. Legyen Kiválóságod nyugodt, és adjon kérésemre választ, az idő rövidsége miatt elég, ha Kitűnőséged elküldi a levelet a római rendházunkba, hogy onnan küldjék el nekem. Ne servendo questo per altro, végül alázatos tisztelettel csókolom dicsőősegesen szent ruháját.” Eredeti: Hitterjesztési Kongregáció Levéltára, Memoriali. 401. (1640) f. 77 r–80 v. Közli még: Die Beziehungen. 169.

³¹ Érdekes összefüggés, hogy Bartolomeo de Monta Varchio maga kérte magyarországi missziós kinevezését, miután meghiúsult tervezett kongói missziós útja.

³² Guglielmo (Wilhelm) d’Oleggio da Speloncato Bécsben és Bruck an der Leithában szolgáló kapucinus szerzetes 1642-ben bejárta a Dunántúlt, egyedül a misszió kijelölt tagjai közül. Részletesebben: *Tóth István György*: Olasz misszionáriusok a 17. századi Magyarországon. In: Századok, 2001/4. 819–870.

³³ Hitterjesztési Kongregáció Levéltára, Memoriali. 402. (1641.) f. 167. r. Közli még Die Beziehungen. 170–171.

³⁴ Avis rendi János (1385–1433) portugál uralkodó gyermeke, egyúttal a Krisztus-rend nagymestere, aki jövedelmeit a fenti iskola és a portugál flották felszerelésére fordította.

³⁵ Például Ca da Mosto, a híres velencei térképész is dolgozott neki.

³⁶ A portugál történetírás egy része, de különösen a két világháború között alkotó Jaime Cortesao élete végéig kitartott azon nézete mellett, hogy a portugálok már jóval 1500 előtt is tudtak Amerika létezéséről, ezért került Cabral jelentésébe a „descobrimento” (felfedezés) szó helyett az „achamento” (megtalálás) kifejezés.

³⁷ A korai forrásokban így nevezték Brazíliát.

³⁸ Diogo Cao (1440–1485) portugál nemes egyike a kor híres hajósainak és felfedezőinek.

³⁹ A korabeli portugál hajóutak megszervezésére lásd *Francisco Contento Domingues–Inácio Guerreiro*: Fedélteti élet az „indiai út” hajóin. Lisszabon, én. Kéziratban.

⁴⁰ Erről a gyakorlatról bővebben: *Silva Tavares*: Diogo Cao. Lisboa, 1936.

⁴¹ 1587-ig Kongóban a Nzinga törzs adja az uralkodót, 1587–1661 között a Nsundi-a-Nvemba, majd 1665-ig a Nelaza törzs. *Helio Felgas*: História do Congo portugues. Carmona, 1958.

⁴² 1491-ben indult misszió először, majd 1508-ban 13 fővel és 1521-ben 4 fővel. História da Igreja em Portugal. Szerk. Damiao Peres. Porto–Lisboa, 1968. A ferences missziókról Cavazzi tesz említést. Cavazzi: i. m. II. kötet 237–240.

⁴³ A spanyol királyok számára éppen elég gondot okozott a spanyol gyarmatok igazgatása, valamint az angol kalózok, illetve a török flotta elleni harc.

⁴⁴ Az angolai kormányzó, Salvador Correa de Sa Benevides által II. Garcia kongói uralkodóhoz küldött béketerv pontjai a következők voltak: „A kongói király nem engedi meg, hogy Jinga királynő [Angola Királyság] alattvalói, kasztíliaiak, vagy hollandok éljenek, vagy átutazzanak a királyságában, ha ilyesmiről

értesül, tájékoztatja a portugálokat. 1) A Kongóban élő kapucinus atyák Rómával csak Portugálián és Angolán keresztül léphetnek kapcsolatba. 2) Ha a portugálok ellenségeikkel szemben segítséget kérnek a kongói uralkodótól, ő köteles megadni azt. 3) A kongói király egyik fiát, vagy előkelőinek valamelyik gyermekét Angolába küldi. 4) Angolában fog élni a kongói uralkodó követe. 5) Az angolai kormányzó segítséget nyújt a kongói királynak, ha alattvalói felkelést indítanak ellene, kivéve, ha Sonho hercege teszi ezt. 6) Nem engedí Kongó királya, hogy kikötőiben a portugálok ellenségei behajózhassanak, különösen a kasztíliaiak és a hollandok, hacsak nincs engedélyük. 7) A béke pontjai nem terjednek ki arra a három nemesre, akik a hollandok oldalán küzdöttek a massanganói portugál csapatok ellen. 8) A kongói uralkodó köteles megtéríteni a portugálok kárát, melyet azután szenvedtek el, hogy a hollandok elfoglalták Luandát. A kártérítés kiterjed az elmenekült és elhunyt rabszolgákra, valamint az itt tárolt 1500 rakomány szőttesre is. 9) Azok a portugál kereskedők, akik az ország belsejébe utaznak, nem kötelesek megfizetni a folyókon való átkelés vámját, amit mindenki másnak fizetni kell. 10) A kongói uralkodó köteles a portugálok rendelkezésére bocsátani a Zaire folyó torkolatában egy erődépítésre alkalmas helyet, hogy meg tudják akadályozni az ellenséges hajók behatolását. 11) A kongói király átadja a portugál korona számára azokat a hegyeket, melyek aranyat és ezüstöt tartalmaznak. 12) Kongó királya, valamint a királyság előkelői, Bamba hercege teljes ünnepélyességgel fogadja, hogy a békefeltételeket megtartja. Ha ennek ellenkezője történik, akkor száműzik őt a királyságból, fennhatóságát – melyet a mi királyunk fegyvereinek segítségével nyert el – elveszíti és átruházza népének más tagjára. Aki megkapja a királyságot, annak el kell fogadnia azt, hogy ezt a királyságot a mi fegyvereink szabadították fel, nem utasíthatja vissza a békemegállapodás pontjait, és nem foglalhatja el a királyi trónt, ha nem fizeti meg az adóját a portugáloknak. 13) A kongói uralkodó lemond a Dande folyótól délre eső területekről, melyeket korábban birtokolt, ezekről a területekről Őfelsége – övja Isten – majd kinyilvánítja szándékát, miután majd vissza fogja szerezni ezeket a területeket az ellenségtől. 14) A mai naptól számítva két hónapra fegyverszünetet kötünk. Ez idő alatt a kongói király követei megkapják a békemegállapodás pontjait, és megvalósulhatnak az abban foglaltak. Közli: Paiva Manso: História do Congo. 200–202. (doc. CXXII.)

⁴⁵ IV. János levele a kongói uralkodóhoz. Arquivo Historico Ultramarino Angola caixa 3., Arquivo Torre de Tombo Ms. 170. F. 374. Közli *Brasio*: Monumenta Missionaria Africana. XI. kötet 80.

⁴⁶ Silva Rego: A reconquista de Luanda em 1648. Lisboa, 1964.

⁴⁷ Paiva Manso: Historia do Congo. 188–189. (doc. CXIII.)

⁴⁸ Város, vár és kolostor Lisszabontól északkeletre.

⁴⁹ Érdekes adalék a kor egyháztörténetéhez, hogy I. Afonso kongói király gyermeke, Dom Henrique (1495–1531) az első utcai (címzetes) püspök.

⁵⁰ Sao Paulo de Luandát Angola első kormányzója, Paulo Dias de Novais alapította 1575-ben. Ő maga 1589-ig, haláláig volt a terület kormányzója.

⁵¹ Kongó-angolai püspökök: Miguel Rangel (1596–1602), António de Sao Esteveao (1604–1608), Manuel Baptista Soares (1609–1620), Simao de Mascarenhas (1621–1624), Francisco do Soveral (1627–1642). *Gabriel Nunes*: Angola – Cinco seculos de cristianismo. Queluz, 1978.

⁵² Ezt Spanyolország és vele együtt a pápai állam csak 1668-ban ismerte el.

⁵³ Kongó-Angola: 1642–1671, Sao Tome: 1646–1674, Lisszabon: 1643–1670, Coimbra: 1646–1668, Porto: 1639–1671, Évora: 1643–1671, Braga: 1641–1671, Goa: 1652–1671, Cabo Verde: 1646–1674, Macau: 1623–1671, Baia de Todos os Santos 1649–1669. *Antonio Brasio*: Tricentenario da missao do Congo. In: História e missiologia. Luanda, 1973. 393–403.

⁵⁴ Közismert volt például VIII. Orbán pápa francia orientációja.

⁵⁵ Közli: Paiva Manso: História do Congo. 169. (doc. XCIX.)

⁵⁶ 1654-ben Cortonát kinevezik a matambai misszióba.

⁵⁷ *Antonio Brasio*: Tricentenario da missao do Congo. 393–403.

⁵⁸ Közli: Paiva Manso: Historia do Congo. 226–227. (doc. CXXXIII.)

⁵⁹ Közli: Paiva Manso: Historia do Congo. 231–232.

⁶⁰ Puskás: i. m. 50.

⁶¹ A névsort közli *Francisco Faria e Leite*: Glorioso tricentenario o capuchinho Jorge de Geel morto pela Fé em terras do Congo. In: Portugal em Africa, no. 56, Lisboa 1953.

⁶² Közli *Brasio*: Monumenta Missionaria Africana. XI. kötet 45. oldalán. Eredeti Hitterjesztési Kongegáció levéltra Scritt. Rif. Vol. 249, f. 159.

⁶³ Az utazásról Francisco de Roma írt jelentést 1651. Július 4-én Pindában. Hitterjesztési Kongregáció Levéltára, Scritt. Rif. f. 165., f. 178–179. Közli még *Brasio*: Monumenta Missionaria Africana. XI. kötet 46–50.

⁶⁴ A Rómában kelt dekrétum szövege Paiva Manso: Historia do Congo. 200.

⁶⁵ A kongói király csak a család tagjai közül kerülhetett ki: lehetett fiú, unokatestvér vagy unoka. Három személynek van döntő beleszólása a királyon kívül a jelölt kiválasztásába. Mbata és Sonho hercegének,

valamint Kongó szakrális vezetőjének (Mani Efunda, vagy Mani Cabunda). Magára a titkos megbeszélésre a főszékesegyházban (Se) kerül sor, a népnek pedig a főtéren (terreiro) hirdetik ki a választás eredményét.

⁶⁶ Veas Kasztfliában lépett be a kapucinusok közé. 1648-ban érkezett Kongóba. Kitűnően beszélt a kikongót. 1653-ban halt meg Pamba tartományban.

⁶⁷ Ezt a jövendölést Cavazzi leírása tartalmazza. Egyébként valóban így történt, mert fia, I. Antonio a portugálokkal vívott ambuila vesztés csatában esett el 1665-ben. *Cavazzi*: i. m.

⁶⁸ Természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni Cavazzi munkájának propagandaszemponjtait sem egy ilyen, a Biblia egyes eseményeivel rokon vonást mutató történet esetében.

⁶⁹ *Brasio*: Monumenta Missionaria Africana. XI. kötet 305–310., *Arquivo de Montughi*: Ragguagli del Congo. Lisszabon, 1962. 123–128.

⁷⁰ A rendelet szövege *Brasio*: Monumenta Missionaria Africana. XI. kötet 297. Forrás: *Michael a Tuggio*: Bullarium Capucinatorum. VII. kötet 199.

⁷¹ Arquivi Historico Ultramarino, Angola, caixa 6.

⁷² Hitterjesztési Kongregáció Levéltára, Scritt. Rif. 250. f. 207. rv. Die Beziehungen. 233–234.

⁷³ Hitterjesztési Kongregáció Levéltára, Scritt. Rif. 250. f. 237. rv. Die Beziehungen. 235–236.

⁷⁴ Hitterjesztési Kongregáció Levéltára, Scritt. Rif. 250. f. 238–241. rv. Közli *Brasio*: Monumenta Missionaria Africana. XII. kötet 66–72.

⁷⁵ Hitterjesztési Kongregáció Levéltára, Scritt. Rif. 250. f. 258. autografo. Die Beziehungen. 236–239., *Brasio*: Monumenta Missionaria Africana. XII. kötet 97–100.

⁷⁶ Természetesen ez költői túlzás, hiszen missziós tevékenység folyt ebben az időben a Matamba Királyságban, Beninben, Sao Tomén és általában a Guineai-öbölben, hogy csak a fontosabbakat említsük.

⁷⁷ 1653 novemberében indult az utolsó olyan expedíció, mely Spanyolországon keresztül érkezett Luandába. Bernardin atya értesülésével szemben nem küldték vissza őket, hiszen ezzel a csoporttal érkezett a későbbi krónikás, Cavazzi is. A Propaganda Fide 1654 augusztusában kelt rendelkezése akceptálta a portugál igényeket, és ettől az időponttól kezdve a missziók valóban Portugálián keresztül érkeztek.

⁷⁸ Hitterjesztési Kongregáció Levéltára, Scritt. Rif. 250. f. 245. rv. Die Beziehungen. 239–240.

⁷⁹ *Cavazzi*: i. m. IV. könyv 30.

⁸⁰ Hitterjesztési Kongregáció Levéltára, Scritt. Rif. 250. f. 407. r. Közli: Kapucinus Tartományi Értesítő, 1948. 14.

⁸¹ *Duarte Lopes*: Relacao do reino do Congo. Lisboa, 1989. I. könyv 51.

⁸² A Loangóról szóló különböző korabeli leírásokról áttekintést ad: *Olga Tomanovszkaja*: Loango v XVII.–XVIII. vekov. In: Africana. Afrikanszkij etnograficszkij szbornyik. Új sorozat 105. szám. Leningrád, 1978. 103–132.

⁸³ Közli *Luciano Cordeiro*: Viagens exploracoes e conquistas dos portugueses do Mino ao Cabo Negro 1574–1620. Lisszabon, 1881. 32–33. Cordeiro az Arquivo de Ajuda anyagából válogatta.

⁸⁴ Cavazzi szerint az itteni portugál rezidensről van szó.

⁸⁵ Nyilvánvaló, hogy elsőszülött fiát az utódlási kérdés miatt nem engedte ki az országból.

⁸⁶ *Cavazzi*: i. m. IV. könyv 31.

⁸⁷ *Cavazzi*: i. m. II. könyv 124.

⁸⁸ Közli *Brasio*: Monumenta Missionaria Africana. XII. kötet 446–448. Ezt a levelet Cavazzi is közli. *Cavazzi*: i. m. 564–566.

⁸⁹ Sonho fővárosában.

⁹⁰ A kapucinusok kongói előjárója, Antonio Romano 1663 nyarán halt meg. Július 2-án Paiva levelet ír a Propaganda Fidéhez, melyben kéri, hogy nevezzenek ki új vezetőt, addig ő veszi át a misszió vezetését. A levelet közli *Brasio*: Monumenta Missionaria Africana. XII. kötet 443–444.

⁹¹ A loangói uralkodó is luzitán kortársa, I. Afonso portugál király (1661–1667) nevét kapta. I. Afonsóként uralkodott tovább.

⁹² *Brasio*: Monumenta Missionaria Africana. XII. kötet 451–452. Eredeti: Hitterjesztési Kongregáció Levéltára, Scritt. Rif. 250. f. 456. rv. Közli még Die Beziehungen. 240–241.

⁹³ Valószínűleg ez a betegség már elkísérte haláláig.

⁹⁴ Bernardino Hungaro érkezése óta mindössze két kapucinuscsoport érkezett. Az első (11 fő) 1654. november 11-én Antonio de Gaeta vezetésével, a második (6 fő) 1662 januárjában.

⁹⁵ Az ilyen jellegű rémhírek sajnos sok esetben igaznak bizonyultak.

⁹⁶ *Cavazzi*: i. m. IV. könyv 33.

⁹⁷ *Cavazzi*: i. m. IV. könyv 35.

⁹⁸ *Cavazzi*: i. m. 567., valamint közli *Brasio*: Monumenta Missionaria Africana. XII. kötet 461–462.

⁹⁹ *Cavazzi*: i. m. IV. könyv 35.

¹⁰⁰ Puskás Béla szerint az utolsó kenetet is feladja. *Puskás*: i. m. 52.

¹⁰¹ Halála időpontjával kapcsolatban Cavazzi művét tekinthetjük mérvadónak. (Cavazzi: i. m. 569.) Érdekes adalék, hogy a Kapucinus Tartományi Értesítőben Jácint atya említést tesz arról, hogy a római rendtartomány halottaskönyvében 1655-ös dátum szerepel. Ez azonban mindenképpen elírás.

¹⁰² Cavazzi: i. m. IV. könyv 35.

¹⁰³ Előtte már csak 1667-ben érkeztek újabb kapucinusok Lisszabonból (11 fő).

¹⁰⁴ 1948-tól működik ismét kapucinus misszió Angolában.

¹⁰⁵ Erre vonatkozóan: *Helio Esteves Felgas*: História do Congo portugues. Carmona, 1958.